

BALLA TIBOR

ADA-KALEH SZIGETE OSZTRÁK-MAGYAR FENNHATÓSÁG ALATT 1878-1918

1878. május 25-én osztrák-magyar csapatok szállták meg az Al-Duna¹ egyik szigetét. Erről az eseményről az akkori nagypolitikában zajló sokkal fontosabb események, nevezetesen a Balkán-félsziget képét átalakító orosz-török háború lezárásaként San Stefanóban (Yesilköy, Törökország) 1878. március 3-án kötött béke és annak nemzetközi fogadtatása, majd a nagyhatalmak június 13. és július 13. között lezajlott berlini kongresszusa terelte el a figyelmet. Ausztria-Magyarország – kihasználva az Oszmán Birodalom meggyengülését és élvezve a rivális Oroszország hallgatólagos beleegyezését – már Bosznia-Hercegovina megszállására készült. Ilyen összefüggésben vizsgálva a történéseket a sziget elfoglalása csupán kis epizód volt, mondhatni a néhány hónap múlva bekövetkezett nagy okkupáció főpróbája.

A sziget rövid története 1877-ig

Ada-Kaleh neve törökül „erődszigetet”, „szigetvárat” jelent. 1788-tól kezdve terjedt el Új-Orsova megnevezése, amikor is a Duna bal partján vele szemben fekvő települést Ó-Orsovának nevezték el.²

A szilárd gránit alapzaton a Duna medrében létrejött, a Cserna folyó és a Bachna patak (Románia) torkolata között fekvő, 1750 méter hosszú és 4-500 méter széles sziget a folyam kanyarulatának megfelelően ív alakú volt, felső végénél két kisebb kavicszátony terült el. Stratégiai fontosságú helyen (a Vaskaputól 4 km-re, az osztrák-magyar – szerb – román hármasság határ közelében) feküdt. Katonai jelentősége abban állt, hogy az al-dunai hajózás, határátelőként pedig a szárazföldi közlekedés egyik fontos ellenőrző pontja volt, ezért is erősítették meg igen korán várral.

A Duna esése Básiástól a Vaskapuig nagy volt, rövid távolságokon belül is gyorsan változott (0,04 – 4,54 méter/km). A századelőn a szigetnél a Duna kb. egy km széles volt, mélysége (Orsovánál) elérte a 19 métert. Kisvíz november-decemberben, árvíz április-június hónapban fordult elő. Télen nem borította a Dunát jégtakaró. A víz sebessége kisvíznél 0,6 m/s, középvíznél 1,5 m/s, árvíz esetén 3,2 m/s volt. A sziget alacsonyabban fekvő pontjait már az orsovai vízmércén mért 0 pontnál 4,5 méterrel magasabb vízállásnál elöntötte a víz. A partot két oldalról 300 méter körüli magasságú

¹ A Duna Básiástól (1072. fkm) Turnu-Severinig (930. fkm) terjedő áttörésszerű szakasza a Déli-Kárpátok és a Balkán-hegység között.

² *Mihalik Sándor*: Ada-Kaleh története. Lugos, 1903. 8. o.

hegyek kísérték.³

Ada-Kaleh már a régebbi korokban is sűrűn cserélt gazdát. Jelentős harcok folytak birtokáért a törökök és a császári haderő között. A sziget első megerődítését Hunyadi János végezte el 1444-ben.⁴ Komolyabb erődítményeket Veterani császári altábornagy kezdeményezésére 1691-ben kezdtek építeni. Ezeket az egyszerű földsáncokat 400 katona védte. Még az év áprilisában a törökök és Thököly Imre emberei elfoglalták Orsovával (Románia) egyetemben.⁵ A császáriak törökellenes visszafoglaló háborúját lezáró, 1699. január 26-án megkötött karlócai (Sremski Karlovci, Szerbia) béke után a Bánát, így Orsova és Ada-Kaleh is a törökök kezén maradt, a szigeten török hajóhad is állomásozott.

A XVIII. század folyamán a Habsburgok többször is háborúztak az Oszmán Birodalom ellen. A III. Károly által 1716-ban indított háborúban a császári csapatok a szigetet 1717 augusztusában foglalták el. Savoyai Jenő ugyanabban a hónapban nagy győzelmet aratott Belgrádnál a törökön. Az 1718. július 21-én megkötött pozsareváci (Požarevac, Szerbia) békében a Porta Bécs javára lemondott a Temesi Bánságról, és Szerbia nagy részéről.⁶

Savoyai Jenő a Bánát akkori kormányzóját, Claudius Florimund Count von Mercy tábornokot bízta meg a sziget megerődítésével. 20 évig tartó komoly, nagyszabású építkezések kezdődtek, melynek eredményeként szabályos négyszög alakú erőd épült. Négy bástyáját a császári hadsereg akkori vezéreiről nevezték el, a Károly-, Jenő-, Mercy- és Wallis-bástya nevet kapták. (A törökök később átkeresztelték azokat, így a Tekia, Elisabeth, Verciorova, Allion nevet viselték.⁷) A Duna jobb partján, a szigettel szemben építették fel az ún. Erzsébet-erődöt (Fort Elisabeth). 1737 decemberében 14 német nemzetiségű családot (összesen 71 főt) telepítettek a sziget szabad keleti végébe. A kolónia nagyrészt kézművesekből, kereskedőkből, illetve az erődben szolgáló katonák hozzátartozóiból állott. Abban az időben Ada-Kaleh és a Duna bal partja között ideiglenes jelleggel hadihíd állott, így nem csoda, hogy ott is megtelepedett egy 19 családot (összesen 81 embert) számláló németajkú közösség.⁸

III. Károly 1737 júliusában orosz szövetségben ismét háborút indított a törökök ellen. A császáriak hamarosan defenzívába szorultak. 1738 tavaszán a vidini (Bulgária) török pasa ostrom alá vette Orsovát és Ada-Kaleh-t, amelynek védőserege báró Kehrenberg ezredes parancsnokságával mintegy 2000 fő volt, 120 fél fontosnál nagyobb löveggel. Az oszmánok május 29-től ostromolták a szigetet, 56 ágyúval és 16 mozsárral lőtték a környező magaslatokról. Július 10-én a császári csapatok közeledtének hírére felhagytak az ostrommal. Július 18-tól azonban újabb török ostrom következett. 120 ágyú és 40 mozsár lőtte a védőket, a falakat, az erődöt. Augusztus 15-én a császári őrség szabad

³ Allgemeine Beschreibung der Donau von Rács Almás bis zum Eisernen Thore und ihrer Nebenflüsse: Sárvíz, Franz Josefs-Canal, Temes, Ponjavica, Karas, Nera und Cerna. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1901. 2-36. o., Beilage 15.

⁴ *Ahmet Ali*: Monographie der Insel Ada-Kaleh. Orsova. 1934. 7. o.

⁵ *Mihalik*: i. m. 42. o.

⁶ *Fritz, Julius*: Orsova und die Inselfestung (Ada-Kaleh). In: Anhang von *Österreichische Militärische Zeitung*, Wien, 1878. 396-399. o.

⁷ Ada-Kaleh 1912. Orsova, é. n. 1-8. o.

⁸ *Fritz*: i. m. 399-400. o.

elvonulás fejében átadta a rommá lőtt szigetet. Az 1739. szeptember 1-én megkötött belgrádi béke ötödik pontja alapján Orsova és Ada-Kaleh török kézen maradt, míg a Temesi Bánságot a császáriak birtokolták. A szigetet – amely 1788-tól a térképeken Új-Orsova elnevezéssel szerepelt – mohamedán lakosok vették birtokukba.⁹

II. József, II. Katalin orosz cárnővel fennálló szerződése szerint, 1788 februárjában hadat üzent a Portának. Ada-Kaleh-t 1789. október 24-től gróf Wartensleben császári altábornagy serege zárta körbe, majd Loudon tábornagy megadásra felszólító üzenetének elutasítása után, november 5-től heves ostrom kezdődött. Mehemed Takir aga, a védők parancsnoka 1790. április 16-án kapitulált. Négy nap múlva a 2 740 főnyi török garnizon elhagyta a szigetet, 162 török ágyú maradt az erődben. Ezt követően Haan vezérőrnagy lett a sziget parancsnoka. A háborúzó felek között 1791. augusztus 21-én Szisztovóban (Szvistov, Bulgária) kötött béke rendelkezései értelmében Ada-Kaleh-t az év október 6-án a császáriak kiürítették és ismét az oszmánok fennhatósága alá került.¹⁰

A sziget nyugalma a XIX. században csupán egy kis török helyőrség – mintegy 600 katona – vigyázott. Érdekes epizódja volt a magyar szabadságharcnak, amikor Bem tábornok 1849. május 16-án megszállta Ó-Orsovát, követeket küldött át Ozman bejhez, a sziget várparancsnokához azzal az üzenettel, hogy a török földre menekült osztrákokat fegyvereztesse le. Bem két nap múlva személyesen is tárgyalt vendéglátójával, aki megígérte kívánsága teljesítését. Az 1849. augusztus 24-i mehádiai (Románia) ütközet után a magyar honvédsereg maradványai és több politikus (pl. Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér) is itt lépett török földre.¹¹

1867-ben a Porta Szerbia javára lemondott a Fort Elisabeth-ről.¹² A rá következő évben az erődöt a szerb Milan Obrenovic herceg leromboltatta, hogy többé ne szolgálhasson a törököknek védelmi objektumként.¹³

Az orosz-török háború és a sziget hovatartozásának kérdése

1877 júniusában a Balkánon kitört az orosz-török háború, amelynek előzményeit ajánlatos röviden felvázolnunk. 1875 nyarán törökellenes felkelés robbant ki Hercegovinában és visszhangra talált a balkáni népek körében. A keleti kérdésben leginkább érdekelt két nagyhatalom, Ausztria-Magyarország és Oroszország, legszívesebben kitartott volna a biztonságot nyújtó változatlan mellett, a balkáni keresztény népek sorsának megjavítása érdekében azonban nyomást gyakoroltak Törökországra. A diplomáciai offenzíva 1876 májusában a két hatalom közös berlini memorandumával folytatódott, amelyben az általuk követelt reformok végrehajtásának nemzetközi ellenőrzését is kilátásba helyezték. 1876 áprilisában Bulgáriában felkelés tört ki, amit a törökök véres kegyetlenséggel elnyomtak. Szerbia és Montenegró az év

⁹ Fritz: i. m. 400-414. o.

¹⁰ Fritz: i. m. 416-425. o.

¹¹ *Pesty Frigyes: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története.* II. k. Budapest, 1878. 422. o.

¹² Fritz: i. m. 426. o.

¹³ *Ahmet Ali:* i. m. 12. o.

júniusában hadat üzent a Portának. A cári és a dunai birodalom külügyminisztereinek 1876 júliusi reichstadti találkozásán megállapodtak, hogy megóvják Szerbiát az esetleges török foglalástól, ha viszont a szerbek győznek, a kis ország területi növekedésére is sor kerülhet. Kikötötték, hogy Törökország veresége esetén a Monarchia magához csatolhatja Bosznia-Hercegovinát, a cári birodalom pedig visszakapja Besszarábia déli részét, amit a krími háború következtében veszített el. A gyors szerb és montenegrói vereség után Oroszország úgy vélte, ha nem állítja meg a győzteseket, tekintélye a szlávok szemében tekintélyes csorbát szenved. 1877. január 15-én Budapesten egyezményt kötöttek, amelyben a Monarchia jóindulatú semlegességre kötelezte magát arra az esetre, ha a cár háborút indít Törökország ellen. Miután a török kormány a nagyhatalmak diplomáciai rendezést célzó londoni jegyzőkönyvét is visszautasította, II. Sándor 1877. április 24-én aláírta a Portának szóló hadüzenetet.¹⁴

¹⁴ *Diószegi István: Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a XIX. században.* Budapest, 1991. 55-56. o.

Ausztria-Magyarország – mint említettük – élénk érdeklődéssel figyelte a határaitól délre zajló eseményeket. Katonai vezetői és politikusai is egyre veszélyesebbnek ítélték meg a helyzetet. Erre hivatkozva az uralkodó már 1876-ban elrendelte egy, a birodalom déli határán Orsovától Zimonyig (Zemun, Szerbia) terjedő záróvonal felállítását. Annak létrehozásához a temesvári császári és királyi hadparancsnokság csapatain kívül igénybe vették az Ó-Orsován állomásozó 86. honvéd gyalogzászlóalj is.¹⁵ (E záróvonal 1880 végéig létezett.)

A dunai birodalom semleges maradt az orosz-török háborúban, mivel pedig relatíve közel esett a hadszíntérhez, az oszmán kormányzat veszteségei pótlására Magyarországon vásárolt lovakat, amelyeket Temesváron vontak össze. A török főkonzul 1877 júniusában szándékozta átvenni azokat.¹⁶

A honvédelmi miniszter 1877. június 29-én a 86. honvéd zászlóalj parancsnokságnak kiadott parancsában leszögezte: „Az orosz-török háború folytán megtörténhetnék, hogy Adakáleh török erőd védősége az orosz túlerővel szemben magát védelmezni képtelenítve, magyar területre lépne át.”¹⁷ Erre az esetre elrendelte, hogy a háború során magyar területre menekülő orosz és török katonákat (értve ez alatt a szigeterőd védőőrségét is), vagy magánszemélyeket, menekülőket a 86. honvéd zászlóalj erőivel a határ átlépése után őrizetbe kell venni, majd a temesvári hadparancsnokság rendelkezése szerint Aradra, vagy más helyre kell vinni. Szörény vármegye királyi biztosát is a szükséges intézkedések megtételére utasította a belügyminiszter.¹⁸

A rendelkezések értelmében az esetleges menekülteket a polgári hatóságok által kijelölt helységekre kellett kísélni; szükség szerint naponta és fejenként 10 krajcár, gyermekek esetén 5 krajcár élelmezési átalánnyal voltak ellátandók. Ha magánszemélyek – részvétből – élelmiszert láttak volna el őket, az átalány kiutalásától el kellett tekinteni. A menekülteket a kijelölt helységekre a polgári hatóságoknak kellett átadni, melyek további ellátásukról gondoskodtak. A katonai személyek, további rendeletig, a hadifoglyok számára kiszabott illetékben voltak részesítendőek. A katonákat azonnal le kellett fegyverezni, és a számukra kijelölt helyre szállítani. A fegyverek a temesvári hadparancsnokság utasításai szerint voltak raktározandók. Az idegen katonákat további intézkedésig Aradon kellett őrizni.¹⁹

A szigetre legkorábban a románok vetettek szemet. Mihail Kogălniceanu román külügyminiszter 1876 júliusában kezdeményezte, hogy a szerb-román határ legyen semleges terület, ami magában foglalta a Duna semlegesítését. A szerbek a törökök ellen akarták megnyerni a románokat. Szerbia ezzel Negotin (Szerbia) és Vîrciorova (Varcsaró, Románia) között megvédhette partjait a török hajók támadásaival szemben. Egy kisebb román haderő Negotinnal szemben táborozott le, hogy biztosítsa a semlegességet. Savfet pasa, török külügyminiszter megígérte, hogy amíg Románia semleges marad, hajóikat távol tartják az említett területtől. Ez azt jelentette, hogy a román-szerb határon át nem

¹⁵ HL Honvéd Főparancsnokság (HFP) 1876. eln. 1726.

¹⁶ HL HFP 1877. eln. 1323.

¹⁷ HL HFP 1877. eln. 1456.

¹⁸ HL HFP 1877. eln. 1456.

¹⁹ HL HFP 1877. eln. 1566.

szállítanak Szerbiába fegyvert, lőszer, hadianyagot, önkénteseket, lábasjószágot. Románia kötelezte továbbá magát, hogy megvédi és ellátja az Ada-Kaleh szigetén lévő török garnizont.²⁰

Az 1877 májusában bekövetkezett orosz hadüzenet után Kogălniceanu indítványozta a kabinetnek, hogy Románia támadja meg a törököket. Első javaslata az volt, hogy a dunai hajózást akadályozó Ada-Kaleh-i török helyőrséget bombázni kell. Ha a román kabinet ezt elfogadta volna, megsértette volna a szerb határszakasz és a Duna-vonal semlegességét, ezáltal Románia elveszítette volna védettségét egy Szerbia felől jövő invázió esetén.²¹

A gyors orosz győzelmek következtében a török szultán kénytelen volt békét kérni a cártól. 1878. január 13-án Szerver pasa külügyminisztert és Namik pasát megfelelő felhatalmazással a kazanliki orosz főhadiszállásra küldte tárgyalások folytatása céljából (melyek 1878. január 31-én Drinápolyban fegyverszünet aláírásával végződtek).²² Romániát Eracle Arion, a hadsereg tisztje képviselte a Kazanlikban (Bulgária) folyó tárgyalásokon. A román feltételek között az is szerepelt, hogy a Dunán lévő török erődítményeket rombolják le, és azt Ada-Kaleh erődjével kezdjék.²³

Az Osztrák-Magyar Monarchiának Ada-Kaleh hovatartozása nem volt közömbös. A sziget birtoklása a dunai birodalom számára azért volt fontos, hogy területét, ha mégoly csekély mértékben is, de gyarapítsa, továbbá hogy az ne kerülhessen valamelyik kisebb szomszédos állam kezébe (megszerzése Szerbiának és Romániának egyaránt érdekében állt). Céljai elérése érdekében diplomáciai offenzívát indított, ami a Bécs és Konstantinápoly (Istanbul, Törökország) közötti sűrű jegyzékváltásban, levelezésben jutott kifejezésre.

A sziget osztrák-magyar megszállásának diplomáciai előkészítése

1878. január 4-én vázsonykői Zichy Ferenc gróf, a Monarchia konstantinápolyi nagykövete gróf Andrássy Gyula közös külügyminiszternek küldött táviratában jelezte: a Porta szabadabbá tette a hajózást a Dunán a szigettől a Timok torkolatáig. Egyben megköszönte az osztrák-magyar diplomácia vezetőjének közbenjárását a szerbeknél és a románoknál Ada-Kaleh bombázásának megakadályozása érdekében.²⁴

Andrássy az 1878-as év elejétől megpróbálta befolyásolni az események alakulását és állandóan instrukciókkal látta el Zichyt. Február 28-án azt táviratozta, hogy ha a Porta kiűrti, a szerbek foglalhatják el a szigetet.²⁵ A Monarchia külügyeinek irányítója

²⁰ *Frederick Kellogg*: The Road to Romanian Independence. West Lafayette, Indiana, 1995. 123. o.

²¹ *Kellogg*: i. m. 168. o.

²² *Dr. Balanyi György*: A Balkán-probléma fejlődése. A Párisi Kongresszustól a világháború kitöréséig, 1856-1914. Budapest, 1920. 110. o.

²³ *Kellogg*: i. m. 183. o.

²⁴ *Alexander Novotny*: Quellen und Studien zur Geschichte des Berliner Kongresses 1878. I. Band. Österreich, die Türkei und das Balkanproblem im Jahre des Berliner Kongresses. Graz-Köln, 1957. 182. o.

²⁵ OL Mikrofilmtár, W 242. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Ministerium des Äussern, Politisches Archiv [PA], Interna. Karton 204. Liasse III. [Ada-Kaleh-Frage, 1878-1918]). Nr. 340. 1878. február 28-i távirat Konstantinápolyba.

március 5-én arra utasította a nagykövetet, tudakolja meg tapintatosan, hajlandók lennének-e a törökök a szigetet anélkül kiüríteni, hogy kivonulnának. Március 17-én felvetette: adják át a törökök a szigetet, de ne vonuljanak ki, a Monarchia pedig, a szerbek ellenében, okkupálja azt. Március 26-i táviratában a közös külügyminiszter hangsúlyozta: a Monarchia kész arra, hogy a törökök kivonulása után azonnal elfoglalja a szigetet és az ott lévő elszállíthatatlan hadianyagot és lőszert megőrzésre átvegye; majd március 31-én hozzátette: később ezt a hadianyagot átadják a Portának. Andrássy április 1-én értesítette Zichyt, hogy közölte Nyikolaj Pavlovics Ignatyevvel, az orosz cár keleti ügyekben illetékes tanácsadójával a sziget elfoglalásának tervét, ennél fogva a Portának ne legyenek fenntartásai a kérdésben. A külügyminiszter április 10-i táviratában leszögezte: a sziget hovatartozásának kérdésében gyorsan kellene dűlőre jutni, mivel a rendezéshez kedvezőek a külpolitikai feltételek.²⁶ (Az orosz-török háborút lezáró, 1878. március 3-án San Stefanóban kötött előzetes béke harmadik cikkelye értelmében Ada-Kaleh erődjét ki kellett volna üríteni és földig rombolni,²⁷ arról azonban a dokumentum nem rendelkezett, hogy a sziget a továbbiakban kinek a birtokát képezze.)

Március 3-án a török miniszterelnök kijelentette Zichynek: a szigetet a békekötés értelmében a szerbeknek kellene átadniuk. Még aznap felmerült az a megoldás, hogy az erődöt rombolják le és a sziget maradjon semleges.²⁸

A konstantinápolyi osztrák-magyar követ március 4-i levelében értesítette Bécsset, hogy a török külügyminiszter közlése szerint a Porta parancsot adott: a csapatokat és a hadianyagot Vidinhez hasonlóan vonják ki Ada-Kaleh-ről és az erődöt robbantsák fel; egyidejűleg felvetődött a dunai birodalommal folytatandó tárgyalás lehetősége a sziget sorsáról.²⁹ Zichy Bécsbe küldött jelentéseiből kiderül, március-április folyamán a török miniszterelnök, a hadügyminiszter, végül a szultán is beleegyezett, hogy Ada-Kaleh-t a Monarchiának adják át.³⁰ A törökök az ott lévő ágyúk és hadianyag visszaszolgáltatását fontos szempontnak tartották.³¹ Április 6-án a Porta már kész volt azonnal kiüríteni a szigetet,³² április 18-án pedig Konstantinápoly táviratban hatalmazta fel bécsi nagykövetét, Essad bejt, hogy tárgyaljon az átadásról.³³

Az Ó-orsovai magyar királyi honvéd záróvonal parancsnokság már 1878. március 16-án jelentette Budapestre a honvéd főparancsnokságnak, hogy értesülései szerint Ada-Kaleh-t a törökök ki fogják üríteni. A helyőrség és a török polgári lakosság saját hatóságaitól azt a rendelkezést kapta, hogy legyenek készen az erőd elhagyására, a kincstári javak és magánvagyonuk elszállítására és arra, hogy a parancs beérkezte esetén

²⁶ *Novotny*: i. m. 142-148. o.

²⁷ Az eredeti szövegben a szigetre vonatkozó egyetlen mondat így hangzik: „Ada-Kalé sera évacué et rasé.” In: Rumänien und der Vertrag von San Stefano. Von einem rumänischen Senator. Wien, 1878. 123. o.

²⁸ *Novotny*: i. m. 218. o.

²⁹ *Novotny*: i. m. 218. o.; OL W 242. HHStA PA Karton 204. Nr. 163. Március 4-i távirat Konstantinápolyból.

³⁰ *Novotny*: i. m. 226-231. o.

³¹ OL W 242. HHStA, PA Karton 204. Nr. 5776/1081. Távirat 1878. március 25-én Konstantinápolyból.

³² OL W 242. HHStA, PA Karton 204. Nr. 4405/217. Távirat Konstantinápolyból.

³³ OL W 242. HHStA, PA Karton 204. Nr. 1405/605. Távirat Konstantinápolyból.

azonnal hajóra szállhassanak. Az orsovai Duna Gőzhajózási Felügyelőségénél e célra már hajókat foglaltak le.³⁴

Ada-Kaleh osztrák-magyar megszállása

Mindkét fél a határozott és gyors cselekvés híve volt. 1878. május 21-én Bécsben az osztrák-magyar és a török kormány képviselői jegyzéket írtak alá, melyben a törökök kinyilvánították, hogy az erődöt május 25-én készek kiüríteni, azt ideiglenesen császári és királyi csapatok szállják meg, később azonban, a Porta által kívánt pillanatban, visszaadják azt eredeti birtokosának. A javak jegyzékének átadása és felülvizsgálata Sevki bej őrnagy, a bécsi török nagykövetség katonai attaséja jelenlétében fog lezajlani. Az osztrák-magyar csapatok a kiürítés után rögtön elfoglalják a szigetet és sorsának későbbi konkrét szabályozásáig megszállva tartják azt.³⁵

Ferenc József még május 21-én elrendelte Ada-Kaleh elfoglalását; a feladatot a kijelölt csapatoknak május 25-én kellett végrehajtaniuk. A megszálló erő parancsnokává lovag Gröller Albin császári és királyi vezérőrnagyot, a temesvári 67. közös gyalogdandár parancsnokát³⁶ nevezte ki az uralkodó, az akcióért a temesvári katonai parancsnokság volt a felelős.³⁷

Gröller vezérőrnagy és csapatai három katonaszerelvénnyel 1878. május 25-én reggel 7 órára érkeztek Orsovára Ada-Kaleh erődjének átvétele céljából. A megszállásban, okkupálásban a közös hadsereg következő erői vettek részt: a 67. gyalogdandár és az eszéki 78. gyalogezred temesvári törzse és 3 zászlóalja, a klosterneuburgi utászezred 15. tábori utászszászada, a budapesti 1. magyar vartüzér zászlóalj, 1 egészségügyi osztag,

³⁴ HL HFP 1878. eln. 568., 585.

³⁵ *Novotny*: i. m. 79. o. Az Essad bej török nagykövet által megfogalmazott jegyzék magyar fordításban így hangzik: „A san-stefanói előzetes béke harmadik cikkelyének határozataival összhangban Ada Kaleh-t ki kell üríteni és le kell rombolni, a Fényes Porta jogosult megtenni minden szükséges intézkedést ebben az ügyben. Ő Excellenciája Andrássy gróf megjegyezvén, hogy helyénvaló lett volna a szigetet a török csapatok távozása után kisebb katonai rajtaütéssel szemben védelmezni, (...) javasolta [hogya] e célból ideiglenesen egy osztrák-magyar különítmény szállja azt meg, de csak egy végleges rendezésig tartó felhatalmazással. A törökök kiürítik a szigetet, amelyet egy osztrák-magyar különítmény száll meg ideiglenesen. A hadműveletet úgy kell végrehajtani, hogy a sziget egy pillanatig se legyen védelem nélkül. Az osztrák-magyar különítmény letétbe átvész egy raktárat, az Ada-Kaleh-n található ágyúkkal, fegyverekkel, lőszerrel és más hadianyagokkal együtt és kötelezettséget vállal arra, hogy azokat alkalmas időpontban visszaadja a császári török kormánynak. E célból készíteni kell egy pontos leltárt mindenről, ami a szigeten maradt. Az eseménynek Sevki bej őrnagy, bécsi török katonai attasé felügyelete mellett kell megtörténnie, az ő feladata, hogy átadja mindezeket az osztrák-magyar csapatok parancsnokának. Az oszmán helyőrség felkészül a sziget kiürítésére, ami május 25-én történik meg.”

Az Andrássy által szerkesztett válaszjegyzék leszögezte: megtörténtek a szükséges intézkedések a sziget okkupációjára, miután azt a törökök kiürítették. A megszálló különítmény parancsnoka letétbe veszi a szigeten található hadianyagot és objektumokat. Azt az ottmának visszakapják. Ada-Kaleh okkupációja ideiglenes jellegű marad, egészen addig, amíg a helyzet végleges szabályozása nem történik meg a Porta és a garantáló nagyhatalmak között. Francia eredetije in: Okmányok a cs. és k. közös külügyministeriumnak a keleti ügyekre vonatkozó levelezéséből. (1877. évi április hó 7-től kezdve 1878. évi november hó 3-ig.) Bécs, 1878. 98-99. o.

³⁶ Kaiserlich Königlich Militär-Schematismus für 1879. Aus der k. k. Hof- und Staats-druckerei. Wien, Dezember 1878. 117. o.

³⁷ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Militärkanzlei Seiner Majestät (MKSM) 1878. Nr. 1220.

valamint a temesvári 13. tábori tüzérezred 3 üteggel, összesen 12 ágyúval.³⁸

Május 26-án reggel 3 órakor kezdődött az előrenyomulás. Két zászlóalj biztosított, a harmadik pedig, a vártüzérséggel, két hatalmas bárkán átkelt a szigetre.³⁹ A török helyőrséget ezzel egyidejűleg az Osztrák-Magyar Duna Gőzhajózási Társaság szállítóeszközeivel a Száva folyó jobb partján fekvő, már Boszniához tartozó Brodba (Bosanski Brod, Bosznia-Hercegovina) vitték.⁴⁰

Andrássy még ugyanaznap kelt körtáviratában közölte a külképviselletekkel a sziget ideiglenes megszállásáról történt megállapodás tényét és arra kérte őket tudassák a történeteket az orosz, német, angol, francia, olasz, román, szerb kormányokkal.⁴¹

A nagyhatalmak képviselői által megtartott, 1878. június 13. óta ülésező berlini kongresszus június 28-i 8. ülésén fogalmazták meg az osztrák-magyar és a török delegációk által egyeztetett formulát.⁴² A konferencián azonban a Monarchia és az Oszmán Birodalom között a sziget jövőjéről folytatandó tárgyalásokat szorgalmazó tervezet nem került megvitatásra.⁴³ Ezért a Balkán-félsziget képét újrarendező, 1878. július 13-án aláírt berlini szerződésbe sem került bele a sziget sorsát rendező passzus.⁴⁴

Az osztrák-magyar megszálló erőket a balkáni helyzet stabilizálódásával fokozatosan csökkentették. A császári és királyi csapatok jó részét már 1878. június 5-én visszarendelték Temesvárra, illetve egy zászlóaljat Aradra. A 67. gyalogdandár törzse, a 78. gyalogezred egy zászlóalja, a tábori utászs század fele, az egészségügyi csapat, a 13/1. üteg még Orsován maradt, de néhány hét múlva azok is visszatértek békehelyőrségeikbe. Ada-Kaleh szigetét a 78. gyalogezred zászlóaljtörzse és fél zászlóalja, valamint a vártüzérség fél százada tartotta megszállva, 6 régi típusú, 10 cm-es elöltöltő tábori ágyúval, és a törökök által otthagytott lövegekkel.⁴⁵

Gröller Albin vezérőrnagy az osztrák-magyar különítmény parancsnokságát június 20-án átadta a 78. gyalogezredbe tartozó Jakob Tomašegović őrnagynak és Temesvárra utazott.⁴⁶ Az Orsován állomásozó császári és királyi 15. tábori utászs század július 5-én vonattal Klosterneuburgban állomásozó zászlóaljához távozott.⁴⁷ A szintén a Dunaparti városban tartózkodó 78. közös gyalogezred fél zászlóalját augusztus 9-én vonattal

³⁸ HL HFP 1878. eln. 979., 983.

³⁹ *Mihalik*: i. m. 85. o.

⁴⁰ HL HFP 1878. eln. 1005.

⁴¹ Okmányok a cs. és k. közös külügyminiszteriumnak...i. m. 99. o.

⁴² *Novotny*: i. m. 105. o. Az eredeti szöveg a következőképpen hangzik: „Le fort d’Ada Kaleh sera rasé. Cette île continuera à être occupée par les troupes de l’Autriche-Hongrie qui s’entendra directement avec la Sublime Porte sur le règlement des questions y relatives.” (Szabad fordításban: Ada-Kaleh erődjét le kell rombolni. E szigetet továbbra is Ausztria-Magyarország csapatai tartják megszállva, amely hatalom közvetlenül meg fog egyezni a Fényes Portával a kérdések és a viszonyok rendezéséről.)

⁴³ *Novotny*: i. m. 105. o.

⁴⁴ L.: 1879. évi VIII. törvénycikk a berlini szerződés becikkelyezéséről. In: Magyar Törvénytár. Budapest, 1896. 33-52. o.

⁴⁵ HL HFP 1878. eln. 1086.

⁴⁶ HL HFP 1878. eln. 1190.

⁴⁷ HL HFP 1878. eln. 1269.

Temesvárra vitték vissza.⁴⁸

Egy 1879. március 8-án kelt, a temesvári hadparancsnokság által a törökök által hátrahagyott tüzérségi anyagról készített összegzés szerint a szigeten 157 db 14,5 cm-es ágyú, az azokhoz való 13 (összesen 7,5 kg) kanóc, 15 gyutacs és 181 kg puskapor maradt.⁴⁹ Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy a török hadianyag és fegyverzet hadrafoghatóság szempontjából nem képviselt nagy értéket, ezért gróf Artur Bylandt-Rheidt altábornagy, közös hadügyminiszter véleménye szerint már 1880 áprilisában felvetődött elszállításának szükségessége.⁵⁰

1879 márciusában a temesvári utász parancsnokság számításai szerint a törököktől átvett, nem az erődhez tartozó épületek értéke 12 000 Ft, a tüzérségi anyagé 23 700 Ft, a további használható épületeké pedig 5 300 Ft volt. A felmérés szerint a 41 objektumból álló erőd lerombolása 311 000 Ft-ba került volna.⁵¹

1880 augusztusában két török tiszt érkezett a szigetre, akik az osztrák-magyar hatóságok segítségével az ottmaradt török fegyvereket és hadianyagot gyűjtötték össze.⁵² 1880 októberében a török hadianyagot a Porta követelésére visszaszolgáltatták. E célból Mahmed bej és Izzet bej török őrnagy érkezett Ada-Kaleh-ra és a fegyvereket 4-5 nap alatt elszállították.⁵³

A szigeten álló erődöt, amennyire lehetett, karbantartották, felszerelték, megerősítették, de az idő előrehaladtával elveszítette korábbi katonai jelentőségét. Ezért 1885. november 2-án a közös külügyminisztérium elrendelte, hogy Ada-Kaleh-t nyílt helyőrségként kezeljék.⁵⁴ A megszálló erők létszámát folyamatosan csökkentették, először egy zászlóaljra, majd egy századra, míg végül egy fél századra. Így például 1889. augusztus 3-án is sor került egy ilyen intézkedésre.⁵⁵ 1894-ben 1 tiszt és 28 gyalogos katona képezte a sziget őrségét. Ekkor 500 muzulmán élt ott.⁵⁶ 1912-ben 550 lakosra 1 tiszt és 45 katona jutott.⁵⁷ (Ugyanakkor mozgósítás esetén már 1880-tól egy honvéd fél gyalogszázzal tervezték megerősíteni a sziget helyőrségét.)⁵⁸

A katonai kincstár tulajdonába a szigeten egy gyalogsági laktanya és öt, már a megszállás után épített őrház tartozott. A többi ingatlanokat, amiket a megszálló különítmény okkupált, török állami tulajdonként kezelték és a szükséges mértékben karbantartották. 1878-ban csak a török hadianyagot és felszerelést írták össze, az egyéb

⁴⁸ HL HFP 1878. eln. 1515.

⁴⁹ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Kriegsministerium (KM) 1879. Präs. Nr. 1494.

⁵⁰ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1880. Nr. 948. 1880. április 6.

⁵¹ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1879. Präs. Nr. 1494.

⁵² OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1880. Abt. 7. Nr. 2686.

⁵³ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1880. Nr. 3385.

⁵⁴ K. u. k. Hauptmann J. R.: Die Donaustrecke Baziás-Ada-Kaleh-Eisernes Thor und der Curort Herculesbad. Temesvár, 1894. 54. o.

⁵⁵ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1889. Präs. Nr. 3891.

⁵⁶ Hauptmann J. R.: i. m. 54. o.

⁵⁷ Ada-Kaleh 1912., i. m. 9-10. o.

⁵⁸ HL HFP 1880. eln. 88.; 1882. eln. 288.

állami tulajdont nem. Akkor Franz Dietl főhadnagy vezérkari műszaki tiszt és Sevki bej őrnagy, katonai attasé látta el kézjeggyével az inventáriumot. A katonai kincstár 1878 óta okkupált császári földtulajdonról beszélt.⁵⁹

Az Ada-Kaleh-i török lakosok nem csak a dunai birodalom szárazföldi alakulataival találkozhattak. Időnként a császári és királyi Dunaflozilla hajói és matrózai is megfordultak ott, így pl. a KÖRÖS monitor 1896 nyarán járt a szigeten; a flottilla hajói 1909-ben az annexiós válság miatt folytatott járőrözés közben többször is érintették partjait.⁶⁰

A sziget élete, mindennapjai

Ada-Kaleh lakói sok kedvezményt élveztek: mentesek voltak a katonai szolgálat alól, az áruk behozataláért nem fizettek vámot és adókat sem. A török mellett szerbül, románul, a képzettek németül és magyarul is beszéltek. A sziget 1878-as elfoglalása után a Porta már csak formálisan gyakorolta fennhatóságát egy általa kinevezett, négyévenként leváltott polgári személy, az ún. mudír vagy müdir (közösségi elöljáró, bíró) révén, aki a bécsi török nagykövetség alárendeltségébe tartozott és onnan kapta fizetését. Hivatalos ügyekben a sziget négy rendőre segítette munkáját. Ő volt a legfelsőbb bíró is, oldalán 6-18 segítővel. Rajta kívül még volt egy tanár és egy lelkész (imam) is a szigeten. A tisztségviselők fizetésére, valamint a sziget templomának és iskolájának működtetésére a Portának volt gondja. Az erőd falai közt helyezkedett el a gyalogsági laktanya és mellette a bazár. A szigeten működött egy cigarettagyár és egy, a katonák által fűrt nyilvános kút. Az állomásparancsnokság kertjét onnan öntözték.⁶¹ Az egykori belső várban, az erőd keleti kapujánál lévő mecset 1720 táján eredetileg ferences rendi templomnak épült, majd a sziget 1739-es török megszállása után török mecsetté alakították. 1902-ben az épületet a szultán pénzéből felújították, ugyanakkor minaretet építettek mellé.⁶² A legfőbb látnivalót ez a mecset képezte (6 osztályos népiskola is működött benne), padlózatát egy II. Abd al-Hamid szultán (1876-1909) által adományozott, 15 m²-es perzsaszőnyeg borította.⁶³ A sziget keleti végében elhelyezkedő egykori alsó erőd a török falun át volt elérhető.

A múlt század utolsó évtizedétől kezdve Ada-Kaleh idegenforgalma megnőtt, az Al-Dunára látogatók egyik kedvenc kirándulóhelyének számított. (A korabeli leírások szerint sziget egy jó óra leforgása alatt megtekinthető, bejárható volt.) A törökök hűen őrizték évszázados hagyományait, szokásaikat, vallási előírásait, ami az európai civilizációhoz szokott ember számára kuriózumnak számított.

A szigetet postahajójárat kötötte össze Törökországgal.⁶⁴ A szigetlakók legtöbbje

⁵⁹ OL W 242. HHSStA PA Karton 204. KM 1911. Präs. Nr. 14.352.

⁶⁰ *Dr. Csonkaréti Károly–Benczúr László: Haditengerészek és folyamőrök a Dunán. A császári (és) királyi haditengerészet Dunaflozzillájától a magyar királyi Honvéd Folyamerőkhöz (1870-1945).* Budapest, 1991. 26., 44. o.

⁶¹ Ada Kaleh 1912. I. m. 10-12. o.

⁶² *Mihalik*: i. m. 18-21. o.

⁶³ Ada Kaleh 1912. I. m. 10-12. o.

⁶⁴ HL Tgy. 2742.; *GelencsérSándor: Ada-kaleh szigete, 1912-1972.* H. n., é. n. 6. o.

földművelésből, szőlő-, mandula-, mogyoró-, gesztenye- és rózsatermesztésből (a monda szerint egykor Gül-Baba rózsakertjének is otthont adott a sziget), dohány és bortermelésből, halászatból, kiskereskedésből (dohány, cukor, kávé, zöldségfélék eladása), valamint az Orsova és a sziget közötti csónak- és idegenforgalom lebonyolításából, ezenkívül csempészetből élt. A csempészetet, noha megakadályozására a szigetet este csak az osztrák-magyar katonai parancsnok engedélyével és a csónak orrába tett lámpával lett volna szabad elhagyni, minden szomszédos ország irányába gyakorolták.⁶⁵

A régi várfalakat az Ada-Kaleh-n szolgáló katonák és az ott élő lakosok egyaránt bontogatták. A szigeten a XX. század elején három török kávéház, egy szerb és egy magyar vendéglő működött – az utóbbi egyben a katonák kantinjaként is szolgált. A vár belső területén három kaszárnyaépület volt, abból kettő üresen állott, a harmadikban lakott a sziget parancsnoka, egy császári és királyi főhadnagy, valamint a 45 katonából (fél század) álló garnizon. A helyőrséget – melynek a rend fenntartása, a csempészet megakadályozása és egy esetleges külső támadás elleni védelem volt a feladata –, a parancsnok és a kertész kivételével, akik egy éven át maradtak ott, háromhavonta váltották.⁶⁶ A megszálló erőket a közös hadsereg VII. hadtestjének ezredeiből felváltva jelölték ki. Ada-Kaleh igazi ura a katonai parancsnok volt: felügyelte a rendet, szabályozta a lakosok és a katonák tevékenységét, engedélye nélkül este 9 óra után senki sem hagyhatta el a szigetet.⁶⁷

A sziget négy pontján felállított, az égtájokról elnevezett őrházaknál a legénység egy része őrszolgálatot teljesített, a többiek bontottak, építettek, kertészkedtek. A közvilágításról is a kincstár gondoskodott.⁶⁸

A sziget sorsa az 1912-1913-as első Balkán-háború végéig

A katonai megszállással olyan külügyi és katonai probléma jelent meg a diplomáciai porondon, amely a dualizmus egész korszakán végighúzódott. Az Ada-Kaleh-kérdésnek nevezett, a sziget nemzetközi státuszára vonatkozó diplomáciai huzavona még 1913-ban is csak részben oldódott meg.

A sziget sorsa a magyar honatyákat is foglalkoztatta, hiszen már 1878 végén felbukkant a magyar parlamentben Ada-Kaleh Magyarországhoz csatolásának ötlete.⁶⁹

⁶⁵ *Andreas Hemberger*: Illustrierte Geschichte des Balkankrieges 1912-13. Zweiter Band. A. Wien und Leipzig, 1914. 435. o.

⁶⁶ *Mihalik*: i. m. 14-17. o.

⁶⁷ *Danzer's Armee-Zeitung*, XVIII. Jahrgang, Nr. 17. Wien. 24. April 1913. 9. o.

⁶⁸ *Mihalik*: i. m. 14-17. o.

⁶⁹ Thaly Kálmán 1878. december 14-én interpellált ez ügyben a magyar parlament ülésén. A következő kérdéseket intézte Tisza Kálmán miniszterelnökhöz: a sziget megszállása ideiglenes, vagy állandó jellegű-e és meddig tervezték azt fenntartani? Törökország beleegyezésével történt-e a megszállás és a Porta kívánt-e ezért valamilyen kárpótást? Milyen közigazgatás alatt állnak az ott élők, élhetnek-e teljes vallási szabadsággal és polgári jogaikkal, a magyar államkincstár javára fizetik-e adójukat? Szándékozik-e a miniszterelnök törvényjavaslatot benyújtani a szigetnek a magyar állam területébe történő bekebelezésére? Ada-Kaleh vára a berlini szerződés 52. cikkelyének értelmében lerombolandó dunai erődök sorába tartozik-e? Tisza Kálmán

Tisza Kálmán magyar miniszterelnök 1878. december 26-án Andrássy Gyula közös külügyminiszterhez írott levelében a sziget sorsának jogi rendezését sürgette és úgy vélte, a törvényhozásnak is állást kellene foglalnia közigazgatási hovatartozandósága kérdésében.⁷⁰

1879. január 14-én gróf Zichy konstantinápolyi nagykövet Andrássynak címzett levelében kifejtette, hogy a Porta szerint a magyar miniszterelnök által felvetett, Ada-Kaleh Magyarországhoz történő csatolására vonatkozó törvénytervezetnek nincs jogalapja, a berlini szerződés nem mondja ki, hogy Törökországnak le kell mondania a szigetről, ők csak az ideiglenes megszállásba egyeztek bele.⁷¹

Tisza Kálmán 1886. november 30-án gróf Kálnoky Gusztáv közös külügyminiszterhez fordult állásfoglalásért. 1896. augusztus 2-án gróf Goluchowski Agenor külügyminiszterhez írt levelében pedig a magyar miniszterelnök immár úgy vélte, elérkezett az idő a sziget hovatartozásának végleges rendezésére. Erre a Vaskapu-csatorna 1896. szeptember 27-én Ferenc József, valamint a szerb és a román uralkodó személyes részvétele mellett történt ünnepélyes megnyitásának időpontját javasolta. Úgy vélte, fel kellene vetni a dolgot a Portának.⁷² (A magyar kormány 1889-től 1896-ig nagymérvű szabályozási munkálatokat végeztetett a Vaskapu környékén, amely a Dunának mindig a legnehezebben hajózható része volt.)⁷³

Az 1908-09-ben Bosznia-Hercegovina annexiója következtében kialakult krízissel összefüggő történések is éreztették hatásukat a sziget további sorsával kapcsolatban. (A rendelkezésre álló forrásanyagból nem derül ki, hogy 1908 őszén a Monarchia két déli tartományával együtt miért nem került sor Ada-Kaleh egyidejű annektálására.)

Az annexiók válság már javában tartott, amikor 1908. október 30-án Bécs közölte a török nagykövettel (aki azt hitte, lövegekkel erősítik meg a szigetet), hogy az orsovai honvéd állomásparancsnokságot és a szigeten lévő katonai részleg parancsnokságát átmenetileg telefonvezetékekkel kötötték össze, melynek célja, hogy a helyőrség sürgős esetben rögtön hírt adhasson magáról, gyorsan a szigeten lévők segítségére lehessen sietni és őket megfelelő támogatásban részesíteni. A különítményt tartalék lőszerrel, ellátmánnyal erősítették meg, amelyeket csak mozgósítás esetén, egy jövőbeni támadás elhárítására használnak fel. Ágyúkat nem vittek oda, e tény az újságokban tévesen szerepelt.⁷⁴

Franz Freiherr von Schönaich közös hadügyminiszter dr. Wekerle Sándor magyar miniszterelnökhöz írt 1908. november 11-i levelében úgy vélekedett, a kabinetek közti tárgyalások során, ahol nemzetközi konferencia előkészítését tervezik, fel kellene vetni

válaszában kifejtette: nemsokára törvényjavaslatot fog a parlament elé terjeszteni ezzel kapcsolatban. A parlament naplójában azonban erre utaló későbbi bejegyzésnek nincs nyoma. In: Az 1878. évi október 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Második kötet. Hiteles Kiadás. (Szerkeszti: P. Szathmáry Károly) 1879. 105. o.

⁷⁰ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Miniszterelnökség (ME) 1878. 2267.

⁷¹ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Zichy 6. sz. levele Andrássyhoz 1879. január 14-én.

⁷² OL W 242. HHStA PA Karton 204. ME 12.883. 1896. augusztus 2.

⁷³ *Wulff Olaf*: Az osztrák-magyar dunai hajóhad a világháborúban 1914-1918. Budapest, 1920. 166. o.

⁷⁴ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1908 Präs. Nr. 10.459. 1908. december 26.

Ada-Kaleh nemzetközi jogi helyzetének kérdését is.⁷⁵

Pallavicini János örgróf osztrák-magyar nagykövet Konstantinápolyból 1909. január 14-i Bécsbe küldött levelében megjegyezte: dr. Wekerle Sándor magyar miniszterelnök legutóbbi találkozásuk alkalmával felvetette, el lehetne-e érni a török kormánynál valamilyen engedményt Ada-Kaleh szigetével kapcsolatban. Úgy vélte, a sziget hovatartozásának feszegetése veszélyeztetné a Bosznia-Hercegovináról a törökökkel folyó tárgyalások sikerét. Csak a magyar álláspont tisztázása után tartotta időszerűnek a probléma felemlítését.⁷⁶

Franz Schönaich közös hadügyminiszter is magáévá tette a magyar nézeteket. 1909. január 16-án úgy gondolta, Ada-Kaleh katonai jelentősége a dunai hajózás zavartalan biztosításában rejlik, mivel Románia és Bulgária is rendelkezik monitorokkal. Ha nemzetközi jogi helyzete megváltozna, pl. szerb kézbe jutna, onnan támadások érhetnek a Monarchia területeit. A sziget teljes jogú birtoklása lenne a kívánatos.⁷⁷

A dunai birodalom konstantinápolyi követe szerint az annexiós krízis során a sziget ügyét nem veszélyeztette semmi, a kérdés nem is került napirendre. Pallavicini János benyomása az volt a nagyvezírral történt beszélgetése után, hogy a Porta pénzbeli kártérítés ellenében lemondana a sziget birtoklásáról.⁷⁸

1909. február 8-án a Schurai-Ümmet című török újság egyik cikkében arról adott hírt, hogy a mudír kérésére Törökország növelni akarja a szigeten lévő csendőrök számát.⁷⁹

A bécsi hadügyminisztérium ezzel kapcsolatban a következőképpen tájékoztatta a külügyet: közel 40 éve 4 török csendőr tartózkodik a szigeten, közülük ketten oldalfegyverrel vannak ellátva és rendfenntartóként tevékenykednek, ketten fegyvertelenek és a mudír mellett látnak el szolgálatot. E négy fő a sziget 500 lakójára már most is több, mint elég, mivel a rendfenntartói teendőket is az osztrák-magyar különítmény látja el. A csendőrök számának emelése gyengítené a különítmény katonai és politikai állását. Ha Szerbiával összetűzésre kerülne sor, a Monarchia rögtön megerősítené a szigeten lévő erőit.⁸⁰

A mudír Resid pasa, bécsi török nagykövethez fordult a török csendőrök felfegyverzésének kérésével, azon az alapon, hogy korábban voltak Ada-Kaleh-n fegyveres csendőrök.⁸¹ Franz Schönaich hadügyminiszter szerint viszont a lőfegyverek visszaadása sértené a törökökkel a sziget kiürítéséről kötött egykori megállapodást: további csendőrök felállítását és jogaik bővítését meg kell tagadni. A jelenlegi, oldalfegyverrel felszerelt két fő elegendő a feladatok elvégzésére.⁸²

Mivel a sziget török polgári közigazgatás alatt maradt, a hadügyminisztérium nem

⁷⁵ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1908. Präs. Nr. 2339.

⁷⁶ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Pallavicini 159. sz. levele Konstantinápolyból 1909. január 14-én.

⁷⁷ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1908. Präs. Nr. 10.709.

⁷⁸ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Pallavicini 59. sz. levele Aerenthalnak Bécsbe 1909. január 20-án.

⁷⁹ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Pallavicini 1909. július 21-i 2516. sz. távirata Konstantinápolyból.

⁸⁰ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1909. Präs. Nr. 2431. 1909. március 13.

⁸¹ OL W 242. HHStA PA Karton 204. 1910. március 31-i irat, szám nélkül.

⁸² OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1910. Präs. Nr. 4187. 1910. május 12.

tartotta célszerűnek a török csendőrség felfegyverzését, mondván, hogy ily módon már a török fegyveres erő részének számítanának.⁸³ 1896-ban a katonai egység parancsnoka elvett 2 előltöltős, 16 mm űrméretű puskát a szigeten szolgáló csendőröktől. Ugyanazon évben az Ada-Kaleh megszálló erőinek parancsnoka számára kiadott irányelvek a belső rendet fenntartó csendőröknek csak oldalfejvert engedélyeztek szolgálat közben.⁸⁴

Az első Balkán-háború kitörése a szigeten és környékén a Törökországgal szemben hadat viselő államok közelsége miatt éreztette hatását. Az orsovai honvéd állomásparancsnokság 1912. október 3-i jelentéséből kiderül, hogy megtették a szükséges intézkedéseket. A VII. hadtestparancsnokság 4 honvédtisztet és 16 katonát rendelt ki állandó megfigyelő szolgálatra a Duna mentén; Orsovát egy csendőrszakasz biztosította. Az ott állomásozó honvédzászlóaljat, a csendőrséget, továbbá 10 fő pénzügyőrt és 3 határrendőrt is készütségbe vonhattak a városban. A szerb határt hermetikusan lezárták. A hadtestparancsnoksághoz naponta kétszer helyzetjelentést kellett küldeni. A szerbiai Tekija községnél kb. 200 katona és 2 ágyú táborozott, ám további fegyver- és lőszerkészleteket is szállítottak oda.⁸⁵

1912 október legvégén a Monarchia területére a szerbek és montenegróiak által megszállt Szandzsák területéről török katonák érkeztek menekültként. Az osztrák-magyar hatóságok lefegyverezték és internálták őket, eltartásuk költségeit a közös hadügyminisztérium vállalta magára. A hadügyek irányítója úgy vélte, a Törökország által a dunai birodalomnak nyújtott kárpótlás fejében esetleg az Ada-Kaleh-kérdés végleges megoldását is el lehetne érni.⁸⁶

A szigetlakók és a katonák együttélése

A sziget mindenkori előjáróját valószínűleg Konstantinápolyból is tüzelték, hogy nehezítse meg az osztrák-magyar katonai hatóságok, majd később a magyar közigazgatás ténykedését és csak a legszükségesebb mértékben működjön együtt velük. A mudírok igyekeztek figyelmen kívül hagyni a császári és királyi katonaság jelenlétét, szinte állandóan bele kívántak avatkozni az ott élők sorsának alakításába. Így pl. makacsul ragaszkodtak bizonyos előjogokhoz. Sokszor úgy viselkedtek, mintha ők lennének a szigeten az egyedüli hatalom. Eziránt sok panasz is érkezett Bécsbe. 1913 májusa után a magyar hatóságok a közrend és közbiztonság fenntartására tett intézkedéseik során maguk is igyekeztek elkerülni az összetűzéseket.

A szigeten az együttélés – az európai és a török kultúra különbözőségéből fakadóan – nem mindig volt felhőtlen és ez sokszor nem a megszállókon múltott. A temesvári VII. hadtest parancsnoksága 1901. december 10-én kelt határozatával például bizonyos Abdi Musztafa nevű szigetlakónak átengedett használatba egy utat a kincstári zöldségskert keleti felén, de az út természetesen továbbra is állami tulajdon maradt.⁸⁷ A temesvári

⁸³ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1910. Präs. Nr. 7803. 1910. augusztus 6.

⁸⁴ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1910. Präs. Nr. 6606. 1910. június 22.

⁸⁵ HL HFP. 1912 eln. 2879.

⁸⁶ KA KM 1912 Präs. 35-15/10.

⁸⁷ OL W 242. HHStA PA Karton 204. K. u. k. 7. Corps-Kommando No. 2655. 1901.

hadtest 1903. szeptember 17-én a közös hadügyminisztériumba küldött jelentéséből kiderül, hogy egy Fehmi effendi nevű török kereskedő a szigeten földeket akart kisajátítani, amelyek a katonai kincstár birtokában voltak és a garnizon gyakorlótereként szolgáltak. Fehmi csupán a mudírhoz fordult, aki nem hozta a kérést az osztrák-magyar parancsnok és a hadtestparancsnokság tudtára. Az igényt 1903. október 8-án a hadügyminisztérium elutasította.⁸⁸ Később is történtek hasonló esetek. 1910-ben két török a mudír engedélyével a régi erőd falai mellett, a katonai állomásparancsnoksághoz közel eső részen akart földet kisajátítani.⁸⁹

Mehmed Femi török lakó 1911-ben bekerített egy területet, amely a katonai különítmény gyülekező tere volt, és amelyen az egyetlen, iható vizet adó kincstári fúrott kút állt. A hatóságok úgy vélték, ez a földdarab még a török időkben sem volt soha magánkézben. Átengedése akadályozná a katonaság kaszárnyája és raktára közötti kapcsolat fenntartását, azonkívül precedenst teremtene, így a sziget egészét magántulajdonba követelnék az ott lakók. A hadügyminisztérium véleménye szerint kérni kell Törökországot, váltsák le a jelenlegi mudírt, aki a Monarchia ellen áskálódik. Egyben felmérés készítését javasolták a szigeten.⁹⁰

Foglalások újra és újra előfordultak. 1911 novemberében például egy Teofik nevű török kérte a katonai parancsnokot, hogy egy kis területet jégveremként használhasson. A mudír beleegyezését adta és a férfi használta is, holott az török kincstári tulajdonnak számított. Már a sziget megszállására vonatkozó, 1878. május 21-én kiadott hadügyminiszteri utasításban is hangsúlyozták, hogy a török kincstári vagyon megőrzésre a császári és királyi csapatok kezébe kerül. Az osztrák-magyar diplomáciai offenzíva végül eredményre vezetett, 1912. március 20-án Sevket bej addigi mudírt visszahívták és helyébe Rifaat bejt nevezték ki.⁹¹ Az Ada-Kaleh lakóinak megélhetését érintő kérdésekben is előfordultak súrlódások a török és a császári és királyi, illetve magyar szervek között.

A temesvári hadtestparancsnokság 1907. szeptember 11-i Bécsbe küldött jelentéséből kiderül, hogy a szigetlakók közössége tiltakozott az osztrák-magyar különítmény parancsnokának azon döntése ellen, amely a fogyasztási cikkek bevezetendő adók beszedésére vonatkozott. A mudírnak azt jelenteni kellett a Porta felé.⁹²

A török nagykövét 1910. március 30-án a Dunának a sziget és a magyar partok közötti ágában a szigetlakók további szabad, vámmentes halászatának engedélyezését kérte a magyar kormánytól. Gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök hajlott a kérés teljesítésére.⁹³

Gróf Serényi Béla magyar földművelésügyi miniszter 1910-ben a Cserna folyó torkolata és a román határ közötti területen a halászati jogot évi 1 korona haszonbér

⁸⁸ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1903. Präs. Nr. 6396.

⁸⁹ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1910. Präs. Nr. 2116.

⁹⁰ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1911. Präs. Nr. 5631.

⁹¹ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1912. Abt. 5. Nr. 2168. 1912. május 7.

⁹² OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1907. Nr. 1388.

⁹³ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1910. Präs. Nr. 846.

ellenében 6 esztendőre a sziget lakóinak adta.⁹⁴

Ugyanabban az évben a VII. hadtest parancsnoka Bécstől a török előljáró leváltását követelte, mert az önös érdekektől vezérelve engedte meg a sziget polgárainak a vámmentes zöldségkereskedelmet Orsován.⁹⁵ (A mudír kedvezett a gazdagabb török családoknak a zöldségfélék árusítása terén, mivel a magyar szervek Orsován csupán 9 standon engedték meg a szigetlakóknak, hogy terményeiket értékesítsék: többek között hamis tanúsítványokat állított ki Szerbiából csempészett zöldségre, azt állítva, hogy az saját termés, mivel csak azt árulhatták volna.) A hadügyminisztérium válaszlépésként javasolta, hogy tiltsák meg a sziget lakosai számára Orsován a zöldségárusítást.⁹⁶

Az ada-kaleh-i lakosok kezdetben vámmentesen árulhattak az orsovai Szkella téren, ám a piacjogot később 8 főre korlátozták. A lakók a bírón és Moukhtar bej budapesti török főkonzulon keresztül Lukács László magyar pénzügyminiszterhez folyamodtak, hogy az engedélyek a 8 árusító hely fenntartása mellett átruházhatók legyenek, háromhavonta felváltva adhassák el a termékeket. A miniszter azonban nem járult hozzá, mivel az nem felelt meg a magyar adó- és vámtörvényeknek, csak a szokásjogon alapult. A kedvezményeket 1905 óta fokozatosan nyirbálták meg.⁹⁷ 1912-ben még a hét három napján árulhattak egyes árukat (cukor, édesség, kávé, dió, mogyoró, mazsolaszőlő, sajt) meghatározott mennyiségben, a magyar hatóságok azonban e jog fokozatos megszüntetését tervezték.⁹⁸

A XX. század első évtizedére a technikai fejlődés a közlekedés terén is elérte Ada-Kaleh-t. Szál József vállalkozó a szigeten kis ponton (kikötői gyaloghíd) felállítását és a magyar parttal motorcsónak-összeköttetés fenntartásának engedélyezését kérte, a hadügyminisztérium ezt katonai szempontból üdvösnek tartotta.⁹⁹ Az 1912. május 26-án Orsova és a sziget között megindult motorcsónak-közlekedés csak a civil lakosság és a turisták céljait szolgálta volna.¹⁰⁰ Leopold Berchtold gróf közös külügyminiszter mindazonáltal megegyezést ajánlott a sziget katonai parancsnoka és a mudír között ez ügyben, nehogy az ott lakók elessenek egyik fő kereseti forrásuktól, a magyar part és Ada-Kaleh közötti csónakforgalom ellátásától. Ezt az óvatossági szabályt a temesvári hadtestparancsnokság nem tartotta be, azaz nem egyeztetett a sziget előljárójával. A külügyek irányítója elképzelhetőnek tartotta, hogy a törökök a létesítendő összeköttetést akár erőszakkal is megakadályozzák. A temesvári katonai hatóságok ezért kérték, hogy a magyar belügyi, pénzügyi és kereskedelmi tárca gyakoroljon nyomást a törökökre. Az érintett magyar minisztériumok azonban, diplomáciai bonyodalmaktól tartva, saját hatáskörükben nem voltak hajlandók az oszmánokat folyamatosan élvezett jogaiktól megfosztani és vonakodtak a kényszerrendszabályok bevezetésétől. Úgy vélték, mindez ismétlenül alkalmat adhat a sziget hovatarozása kérdésének felvetésére, azaz a kialakult

⁹⁴ OL W 242. HHStA PA Karton 204. ME I. 5699. 1910. október 10.

⁹⁵ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1910. Präs. Nr. 2116.

⁹⁶ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1910. Präs. Nr. 9789.

⁹⁷ OL W 242. HHStA PA Karton 204. ME I. 4364. 1911. április 19.

⁹⁸ OL K 26. 1912. ME XLI. 5054.

⁹⁹ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1912. Abt. 5. 2583. 1912. augusztus 3.

¹⁰⁰ OL W 242. HHStA PA Karton 204. K u. k. 7. Korpskommando Präs. Nr. 591. 1912. július 28.

satus quo megbolygatására. Khuen-Héderváry Károly magyar miniszterelnök Moritz Auffenberg közös hadügyminiszterhez írt átiratában azt javasolta, hogy a mudírral való megegyezésig függesszék fel Szál számára az engedély kiadását.¹⁰¹ A sziget elöljárója persze, a török csónakosok megélhetését féltve, tiltakozott Szál motorcsónak-koncessziója ellen, annak ellenére is, hogy a vállalkozó évi 50 koronát ajánlott fel a sziget segélyalapja számára.¹⁰²

A dolog egészen 1913 októberéig elhúzódott, a török csónakosok pedig panaszkodtak, hogy a magyar közigazgatásba történt besorolása után a sziget vonzereje megnőtt, ám a megnövekedett turistaforgalom nagyobb részét a motorcsónak bonyolította le.¹⁰³ Ez az eset is bizonyítja, milyen bonyolult és kényes probléma volt a sziget életével összefüggő legkisebb ügy is a Monarchia hatóságai számára.

Több alkalommal előfordult összetűzés a katonai megszálló részleg parancsnoka és az ellenségesen viselkedő mudír között. A hadügyminisztérium többször felvetette, hogy a szigeten uralkodó hatalmi viszonyokat végleg a katonaság javára kellene már tisztázni.¹⁰⁴

1910. augusztus 18-án az uralkodó születésnapján ismét véleménykülönbség alakult ki a császári és királyi részlegparancsnok és a mudír között. Vallási előírásai miatt a szigetlakók és a bíró nem akarták, hogy 18-a előestéjén a mecsetet megvilágítsák, valamint a török elöljáró nem jelent meg a szokásos szerencsekívánatokra a katonai parancsnoknál, aki válaszul közölte, hogy ezután nem lesz jelen minden török ünnepen. Bécsben ezért szükségesnek tartották, hogy a jövőben a sziget katonai parancsnokának kiválasztásánál a jelölt kompromisszumkészségét is vegyék figyelembe.¹⁰⁵

A megszorított nézetkülönbségekre tekintettel Franz Schönaich hadügyminiszter 1910. december 21-én parancsot adott a VII. hadtestparancsnokságnak, hogy a megszálló erők kerüljék az összeütközést a sziget mértékadó embereivel.¹⁰⁶ A figyelmeztetés ellenére a török lakosság érdekeit szem előtt tartó mudír és Milanov főhadnagy állomásparancsnok között ismét összetűzésre került sor, amelyről 1911. június 30-án jegyzőkönyvet vettek fel a temesvári hadtest parancsnokságnak.¹⁰⁷

A sziget „annektálása” és annak következményei

Az annektálás kifejezést indokoltnak látszik idézőjelbe tennünk, hiszen csak névleges annexió történt, s osztrák-magyar részről hivatalosan is ezt deklarálták. A korábban kialakult helyzet látszólag változatlanul fennmaradt, mivel Ada-Kaleh polgári irányítása 1918-ig a török államot képviselő mudír kezén maradt. Ausztria-Magyarország 1913-ban valószínűleg nem kívánta elmérgesíteni a sziget miatt a Portával kialakult jó viszonyt, az

¹⁰¹ OL K 26. ME 1912. XLI. 5054.

¹⁰² OL W 242. HHStA PA Karton 204. K. u. k. 7. Korpskommando Präs. Nr. 93/I. 1912. február 26.

¹⁰³ OL K 26. ME 1912. XLI. 5054.

¹⁰⁴ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1910. Präs. Nr. 9789.

¹⁰⁵ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1910. Präs. Nr. 13.571.

¹⁰⁶ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1910. Präs. Nr. 14.917.

¹⁰⁷ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1893. Präs. Nr. 3306.

első világháború éveit pedig Törökország a dunai birodalom szövetségese volt, ezért még inkább vigyáztak a látszat – a névleges török hatalom – fenntartására.

A birodalom politikusai által összehangolt és jól előkészített akciót tulajdonképpen Bécsből irányították, a kezdeményezés azonban Budapestről indult el. Bizonyosság erre Lukács László magyar miniszterelnök 1913. április 22-i levele, melyben közölte, hogy a magyar belügyminisztérium kész a jelzett intézkedéseket haladéktalanul megtenni, mielőtt arra írásbeli felkérést kap, csupán a közös külügyminisztérium kezdeményezésére van szükség, hogy a vállalkozás megindulhasson.¹⁰⁸

1913. május 3-án Leopold Berchtold külügyminiszter Lukács László magyar miniszterelnöknek írt levelében hangsúlyozta, hogy Törökországnak a Balkán-háborút lezáró békében le kell mondania az Enos–Midia vonaltól nyugatra eső területekről és Ada-Kaleh szigete is ezen térségek sorába fog tartozni. Azt tanácsolta, olyan műveletet kellene végrehajtani, ami nem területi szerzeményt, hanem csupán határkiigazításokat eredményezne, s azok sorába tartozhatna Ada-Kaleh helyzetének rendezése is. A magyar közigazgatás bevezetésével, néhány csendőr odavezénylésével és azzal, hogy tevékenységüket nyomban megkezdjenék, fait accompli kellene teremteni a szigeten. A mudír a továbbiakban pusztán formális hatóság maradna, akit ki kellene kapcsolni a sziget ügyeinek intézéséből; a magyar tisztviselőknek a császári és királyi katonai részleg is segédkezne. Hosszabb előkészítés után be lehetne vezetni a magyar jogi, vám-, adó- és pénzügyi szabályokat. Kész helyzet teremtésével ezeket az intézkedéseket már nem lehetne megváltoztatni, éppúgy a kérdés nemzetközi szabályozását sem lehetne megkerülni. A megteendő intézkedéseket a sajtó miatt teljes titokban kell tartani.¹⁰⁹ A napnál is világosabb tehát: a Monarchia felső vezetése nem akarta, hogy a sziget valamely balkáni állam kezére kerüljön, sem pedig azt, hogy a balkáni szövetségesek egyáltalán igényt támaszthassanak rá.

A magyar miniszterelnök haladéktalanul cselekedett. Dr. Medve Zoltánhoz, Krassó-Szörény vármegye főispánjához intézett levelében pontos útmutatást adott a továbbiakra nézve. Azt javasolta, hogy a főispán bizalmasan beszélje meg az alispánnal és az orsovai járás főszolgabírájával az eljárás részleteit. A főispán a másik két tisztségviselővel, két csendőr kíséretében, jelenjék meg a mudírnál és neki, valamint a török lakosoknak a lehető legtapintatosabban adja tudtára: a továbbiakban a sziget lakóinak közigazgatási és jóléti ügyeit az orsovai főszolgabíró intézi, a közrend és közbiztonság fenntartásáról pedig a megszálló csapatokon kívül a magyar királyi csendőrség gondoskodik. A mudír hivatalának formaszereit átvételét mellőzni kell, egyébként ügykörében nem kell akadályozni, hiszen hivatali működése a magyar hatóság tevékenységével amúgy is tartalom nélkülivé válik. A csendőrök, ha számukra nem lehet a szigeten lakást szerezni, esténként menjenek át Orsovára és reggel térjenek vissza a szigetre. A kiszálló bizottság előzőleg közölje eljárásának célját az Ada-Kaleh-n lévő megszálló csapat parancsnokával is, aki a tervbe vett eljárásról a császári és királyi VII. hadtestparancsnokságtól már értesítést kapott. A csendőrök kirendelésére a szárnyparancsnokságot utasították. Az intézkedéseknek a legteljesebb titokban kell

¹⁰⁸ OL W 243. HHSStA PA Karton 204. Lukács szám nélküli, Bécsbe írt levele 1913. április 22-én.

¹⁰⁹ OL W 242. HHSStA PA Karton 204. Nr. 2009. 1913. május 3. Lukács miniszterelnöknek Bécsből.

maradniuk, a sajtó számára bárminemű közlés tilos.¹¹⁰ (Ennek ellenére a katonai szaksajtóban is igen rövid időn belül hírt adtak a történekről.)¹¹¹

Dr. Medve Zoltán főispán 1913. május 13-án jelentette a belügyminiszteri funkciót is ellátó Lukács László miniszterelnöknek Ada-Kaleh magyar közigazgatásba való betagozásának tényét. Részletesen leírta a történeteket és jelezte, hogy a török császári mudír az eseményről kormányát értesíteni fogja. A hivatalos eljárást semmi sem zavarta meg, simán folyt le. A szigeten hivatalos minőségben megjelent csendőrrjárőr általános feltűnést keltett, nem csak a sziget lakossága, hanem a pünkösdi hétfő miatt a szigeten tartózkodó nagy számú orsovai lakos körében is. Ebből, valamint a mudír környezetéből kiszivárgott hírekből azt a következtetést vonták le, hogy a sziget annexiójáról van szó. A hír valószínűleg a budapesti sajtó tudomására fog jutni. Serifedin bej mudír az eljárás során előzékenyen járt el, semmilyen nehézséget nem támasztott. A főispán előterjesztéssel élt, hogy a sziget előljáróját a Ferenc József Rend lovagkeresztjével való kitüntetésre javasolják.¹¹² Láthatjuk, az események az előre eltervezett forgatókönyv szerint mentek

¹¹⁰ OL W 243. HHStA PA Karton 204. Lukács res. Nr. 1352. távirata Bécsbe 1913. május 7-én.

¹¹¹ L.: *Magyar Katonai Közlöny*, I. k. Budapest, 1913. 661. o.; a *Militärische Rundschau*, 1913. május 16-i 43. száma; *A hadsereg* 1913. június 16-i 11. száma.

¹¹² OL W 242. HHStA PA Karton 204. ME 3175. 1913. Ada-Kaleh magyar közigazgatás keretébe vonása alkalmával, 1913. május 12-én hivatalos jegyzőkönyvet vettek fel a szigeten. Az eseménynél jelen volt dr. Medve Zoltán császári és királyi kamarás, Krassó-Szörény vármegye főispánja, a kiszálló bizottság elnöke; Issekutz Aurél, a III. osztályú Vaskorona Rend tulajdonosa, Krassó-Szörény vármegye alispánja; Podhradszky Andor orsovai járási főszolgabíró; Hosszu Jusztin császári és királyi főhadnagy, az ada-kaleh-i osztrák-magyar katonai megszálló különítmény parancsnoka; Kolba Oszkár magyar királyi csendőr főhadnagy, orsovai szárnyparancsnok; dr. Kardhordó Károly főispáni titkár; Brandstetter József főispáni iroda-segédtitisz, jegyzőkönyvvezető; Kugler Simon felesketett török tolmács és két csendőr. Medve Zoltán főispán a bizottság tagjai kíséretében jelent meg Ahmed Serifedin bej, császári török mudírnál és közölte vele a következőket: a szigetet 1878. május 21-én a császári és királyi külügyminiszter és a császári török kormány között létrejött megállapodás értelmében az osztrák-magyar hadsereg megszállta és azóta is megszállva tartja. 1887. november 16-án a közös hadügyminiszter a külügyminiszterrel egyetértésben elrendelte, hogy amíg Ada-Kaleh-t az osztrák-magyar alakulatok tartják megszállva, a megszálló csapat parancsnoka felhatalmazással bír, hogy a közbékét és a közbiztonságot, valamint a csapatok és a lakosság jólétét érintő minden ügyet a szükséghez képest maga szabályozzon és intézzen. Ezen eljárás ellen a császári török kormány soha nem szólalt fel. Azért, hogy a fentebb idézett külügyminiszteri rendeletben körülírt jog külső tényekben is kifejezésre jusson, a török előljáró tudtára adja, hogy attól a naptól kezdve a szigeten a lakosság összes közigazgatási és jóléti ügyeit az orsovai főszolgabíró intézi, a közrend és közbiztonság fenntartásáról pedig a megszálló csapatokon kívül a magyar királyi csendőrség is gondoskodik. Miután ezt a tolmács lefordította, a mudír kijelentette, hogy a vele közölteket tudomásul veszi, fenntartja azonban magának a jogot, hogy a történeteket saját kormányának bejelentse. Egyben elismerésének adott hangot az osztrák-magyar megszálló csapatok parancsnokának emberies és gondos bánásmódjáért, amiben a sziget lakóit részesítette. A főispán felkérte az alispánt, hogy a megváltozott helyzetet vegye tudomásul, és az alispán hozzájárulásával felhatalmazta az orsovai járás főszolgabíróját, hogy a közigazgatást további intézkedésig, illetve addig, amíg a sziget jogviszonyainak végleges rendezése meg nem történik, maga intézze. A szükséges jogszabályokat a helyi viszonyok mérlegelése és a lakosság szokásainak tiszteletben tartása mellett állapítsa meg, úgy hogy minden szempontból a legmesszebbmenő kímélet érvényesüljön. Az alispán bejelentette, hogy a sziget magyar közigazgatás keretébe vonását tudomásul veszi, hozzájárulását adja a főszolgabírónak adott felhatalmazáshoz, valamint kijelentette, hogy a sziget lakóinak boldogulását mindig szíven fogja viselni. A főszolgabíró a vármegyei főispán részéről a magyar királyi kormány nevében adott felhatalmazást, továbbá a felhívást tudomásul véve kijelentette, hogy azok értelmében fog eljárni. Hosszu Jusztin és Kolba Oszkár kijelentették, hogy a velük közölteket tudomásul veszik. A csendőr főhadnagy kinyilatkoztatta, hogy a csendőrségi szolgálat ellátásáról saját hatáskörében fog intézkedni. Ideiglenesen naponta két csendőrből álló járőrt küld a szigetre, később pedig csendőrkülönítmény felállítását javasolja feletteseinek.

végbe.

A mudír a látszólagos együttműködés ellenére annexiónak tartotta a magyar lépést. Bécsbe utazott, ahol az ottani török nagykövet, Hilmi pasa Bécs állásfoglalását kérte a dologgal kapcsolatban. A hivatalos válasz nem késett sokáig: a Monarchia akciója – az okkupáció kiterjesztése a közigazgatásra – hatásait tekintve kétségkívül annexió, de a sziget annektálásának proklamálására a császári és királyi kormány soha nem gondolt. A válasz megfogalmazói reményüket fejezték ki, hogy a tradicionálisan jó osztrák-magyar – török kapcsolatok nem fognak megváltozni a történetek miatt.¹¹³

A mudír a császárvárosból hazafelé tartva a budapesti török főkonzulhoz is ellátogatott. Utóbbi május 15-én felkereste a magyar miniszterelnököt és magyarázatot kért a történetekre. Lukács László a kényszerítő balkáni körülményekre hivatkozott.¹¹⁴

A bécsi diplomaták hivatalos véleménye szerint a sziget megszállását 1878-ban ideiglenesnek, további sorsának meghatározásáig időlegesnek szánták. Ettől eltekintve oszmán állami terület maradt, török polgári közigazgatás alatt. A sziget magyar közigazgatásba sorolásának célja a helyi török hatóság kikapcsolása volt, még a Törökország és a balkáni államok közötti béke megkötése előtt; ezzel szándékozták megakadályozni, hogy a béke más államnak juttassa. Gyakorlatilag tehát az volt a cél, hogy a békekötés pillanatában (az első Balkán-háborút lezáró, 1913. május 30-án aláírt londoni békéről van szó. – B. T.) a sziget már ne török terület legyen és egyik balkáni állam se reklamálhasson a fennálló állapotok miatt. Bár a magyar közigazgatás bevezetését a Porta annexiónak fogja fel, a magyar közigazgatás csupán névleges és a sziget közös birtoklását biztosítja. Ami a területi bekebelezés jogi részét illeti, az a két érintett fél törvényhozásának egyetértése nélkül semmiképpen nem vihető keresztül.¹¹⁵

A közös hadügyminisztérium 7. osztálya is kifejtette álláspontját, mely szerint a San Stefanóban kötött béke 3. paragrafus, valamint az 1878. május 21-i jegyzék rendezte a sziget népjogi (az államok egymás közötti szerződéseinek és a nemzetközi szokásjogon alapuló –B. T.), valamint nemzetközi jogi (az államok közötti kapcsolatok rendezése és fejlesztése céljából létrejött magatartási szabályok szerinti – B. T.) helyzetét.

Andrássy 1878. május 25-i távirata szerint Ada-Kaleh török fennhatóság alatt álló, polgári adminisztrációval rendelkező, katonailag ideiglenesen okkupált terület, melynek sorsát a Monarchia, a Porta, Németország, Franciaország, Anglia, Oroszország és Olaszország képviselői által kötendő megegyezés rendezi. Az 1913-ban a Törökország és a balkáni államok között kötendő béke nem rendelkezhet a szigetről, mivel Konstantinápolynak sincs már rendelkezési joga a sziget felett. A békének nem szabad érintenie ezt a kérdést. A magyar közigazgatás bevezetését nem államjogi (az állam, mint politikai felsőség, közhatalom tevékenységét szabályozó jogszabályok összességét nevezzük így – B. T.), hanem csak népjogi aktusnak kell tekinteni, mely – anélkül, hogy a fennálló szuverenitási viszonyokat megváltoztatná – csak bővítése az ideiglenes osztrák-magyar okkupációnak, illetve kiegészítése a katonai megszállásnak. Ez a lépés Ada-Kaleh sorsát nem érinti, nem játszik szerepet a Törökország és a Monarchia

¹¹³ OL W 242. HHStA PA Karton 204. 234. sz. távirat Pallavicini örgrófnak Konstantinápolyba 1913. május 14-én.

¹¹⁴ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Lukács 266/t. sz. távirata Bécsbe 1913. május 15-én.

¹¹⁵ OL W 242. HHStA PA Karton 204. 2576. Ministerpräsident (MP) 1913. július 16.

viszonyában. A sziget magyar közigazgatás alá vonása a Porta hallgatólagos jóváhagyásával történt, így népjogilag megtámadhatatlan. Mivel a dunai birodalom okkupálta a szigetet, le kell szögezni, hogy polgári kormányzása is provizórikus és azt a Monarchia nevében Magyarország gyakorolja. Ez az 1913. május 12-én felvett jegyzőkönyvben is szerepel. A katonai különítmény parancsnoka a közös kormány felhatalmazásából van ott, hogy fenntartsa a biztonságot. Az osztrák-magyar közös kormányzat által gyakorolt adminisztrációs jogot további szabályozásig a magyar közigazgatási hatóságok veszik át. Ha a jövőben a Monarchia megszerezne a szuverenitást a sziget felett, azt csak a Portával történő egyeztetés révén tehetné, amelyben kikötnék hogy a török fél lemond Ada-Kaleh-ről, illetve másik megoldásként az annexió jöhetne számításba. Ezt a lépést azonban csak a birodalom két felének kormánya által adott beleegyezéssel lehetne végrehajtani.¹¹⁶

A formális annexió tényét a birodalom nyugati felében sem fogadták osztatlan lelkesedéssel. Karl Stürgkh gróf, osztrák miniszterelnök 1913. július 16-i, Leopold Berchtold közös külügyminiszterhez intézett jegyzékében megkérdőjelezte a sziget magyar bekebelezésének jogosságát. Úgy vélte, azt 1878-ban a Monarchia szállta meg, a dunai birodalom hatóságainak ott közösen kéne kormányozniuk.¹¹⁷

A történetek külhoni fogadtatása, mondhatni, kedvező volt: a nagyhatalmak a balkáni rendezés sokkal fontosabb problémáival voltak elfoglalva. Oroszország – és személyesen Szergej Dmitrijevic Szazonov külügyminiszter – nem vette tragikusan Ada-Kaleh bekebelezését, nem hozta szóba pl. a Montenegrónak juttatandó területi kompenzációk kérdését.¹¹⁸ A leginkább érintett Törökország diplomáciai csatornákon keresztül (de Mahmud Sefket pasa, nagyvezír személyesen is) kinyilatkoztatta: a szigetnek a Porta számára semmilyen értéke nincs, ellenben a Monarchia részére igen. (Más kérdés, hogy az oszmánok egyáltalán nem voltak olyan helyzetben, melyből kedvező tárgyalási pozíciókat csikarhattak volna ki. Az első Balkán-háború befejeztével sokkal fontosabb, hatalmas, korábban török többségű területeket szálltak meg az előretörő balkáni szövetségesek, amelyek sorsa sokkal inkább foglalkoztatta a török politikacsinálókat.) A török sajtó persze támadta a kettős monarchiát és területi kompenzációkat követelt, de ezek a cikkek csak pár napig jelentek meg a lapok hasábjain. A kormány egyetlen hivatalos kommunikét adott ki, melyben közölte: Ada-Kaleh hovatarozásának Törökország számára semmiféle jelentősége nincs.¹¹⁹ Olaszországban csupán néhány lap tiltakozott a magyar közigazgatás bevezetése ellen, de az olasz külügyminiszter semmit sem hozott fel ellene. Az oroszok ellenben tiltakozásukat fejezték ki egyes olasz politikusoknál.¹²⁰ A görögök nem emeltek különösebb kifogást a történetek ellen.¹²¹ Belgrádban sem tulajdonítottak hivatalosan nagy jelentőséget az eseményeknek, csupán

¹¹⁶ OL W 242. HHStA PA Karton 204. KM 1913 7. Abt. Präs. Nr. 34.722/7. 1913. május 19.

¹¹⁷ OL K 26. ME 1913. XIII. szám nélkül. Az osztrák miniszterelnök 1913. július 16-i 2576. számú jegyzéke a külügyminiszterhez.

¹¹⁸ OL W 242. HHStA PA Karton 204. 24/D. sz. távirat Szentpétervárról 1913. június 7-én.

¹¹⁹ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Pallavicini 29. sz. jelentése Konstantinápolyból 1913. május 22-én.

¹²⁰ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Mérey 35/E. sz. távirata Rómából Bécsbe 1913. május 21-én.

¹²¹ OL W 242. HHStA PA Karton 204. 313. sz. távirat Athénből Bécsbe 1913. május 19-én.

az újságok intéztek néhány kirohanást a Monarchia ellen.¹²²

Leopold Berchtold közös külügyminiszter Lukács László magyar miniszterelnöknek küldött táviratából kiderül: az osztrák-magyar diplomácia irányítója úgy vélte, a békekötés értelmében a sziget török polgári funkcionáriusát vissza kellett hívni, gondoskodni kellett a sziget zavartalan kormányzásáról. Bekebelezésről, vagy annexióról beszélni a külpolitika szempontjából nem tartotta ajánlatosnak.¹²³

Ferenc Ferdinánd trónörökös a szigeten uralkodó katonai kincstári kezelésbe és egyéb oszmán állami tulajdonba tartozó ingatlanok sorsát elemezve sikra szállt a szigeten lévő erődök eredeti állapotban tartása mellett, ez már csak az összkép megőrzése miatt is fontos volt. Úgy vélte, a jövőben a sziget az ott lévő magántulajdontól eltekintve a magyar állam tulajdona lesz, a közös laktanyával együtt a katonai területek is a magyar kincstárhoz fognak tartozni. 1912 októberétől hat alkalommal adtak a helybelieknek a régi erőd anyagából építőanyagot, ezt a trónörökös helytelenítette. A kincstári javak megőrzésére fordított karbantartási költségeket növelni akarták.¹²⁴

A magyar közigazgatás bevezetésével a katonai részleg parancsnokának helyzete a korábbihoz képest nehezebb lett a szigeten, hiszen a tényleges magyar és a formális török igazgatásban dolgozók tevékenységét nem volt szabad zavarnia. A katonai különítmény eredeti állapotában hagyása ugyanakkor kedvezőtlenül befolyásolta a kibocsátó ezred békekiképzését. A közös hadügyminisztérium ezért üdvözölte az ada-kaleh-i katonai kontingens felszámolásának tervét. Úgy gondolták, a katonai objektumok megbízható őrzése mellett fel lehetne azt oszlatni és helyette altiszti őrség küldését tervezték a szigetre.¹²⁵

A török hatóságok változatlanul a konstantinápolyi vilajethez és választókerülethez tartozónak tekintették a szigetet. Ezt bizonyítja dr. Medve Zoltán, Krassó-Szörény megyei főispán Sándor János magyar belügyminiszterhez küldött jelentése, melyből kiderül, hogy Ada-Kaleh lakói 1914. január 2-án a mecsetben a konstantinápolyi országgyűlési választókerület szigetről küldendő delegátusává Mehmed Fehmi helybeli kereskedőt, az annexióellenes mozgalom vezéralakját választották, hogy szavazatával képviselje érdekeiket. Erre a török kormány bécsi nagykövete által a mudírhoz eljuttatott rendelkezése alapján került sor.¹²⁶ Az 1917. december 8-i török képviselőházi választás alkalmával Ada-Kaleh lakói szintén a török főváros polgáraival együtt szavazhattak.¹²⁷

Az első világháború évei

A viláégés eseményei, a háborús helyzetből adódó nélkülözések a szigetlakókat sem

¹²² OL W 242. HHStA PA Karton 204. 103/B. sz. belgrádi távirat 1913. május 17-én.

¹²³ OL W 242. HHStA PA Karton 204. Berchtold 19. sz. távirata Bécsből Lukácsnak 1913. május 19-én.

¹²⁴ OL W 243. HHStA PA Karton 204. KM 1913 Präs. Nr. 11.465. 1913. augusztus 19.

¹²⁵ OL W 243. HHStA PA Karton 204. KM 1913 Abt. 5. Nr. 7809. 1913. december 24.

¹²⁶ OL W 243. HHStA PA Karton 204. ME II. 756. 1914. február 27.

¹²⁷ OL W 243. HHStA PA Karton 204. Mb. res. Nr. 811. 1917. A császári és királyi katonai attasé Konstantinápolyból a vezérkari főnöknek Bécsbe, 1917. december 10.

kímélték, az állami szervek által hozott, a háterszágot sújtó megszorítások, rendkívüli intézkedések mind éreztették hatásukat. A temesvári katonai parancsnokság 1914 augusztusában úgy rendelkezett, hogy Ada-Kaleh területén a rögtönbíráskodást (statáriumot) az oszmánok ellen elnézően kell alkalmazni: az ott élő törököknek, ha kéri, meg kell engedni az elutazást.¹²⁸ A török kormány 1915 elején a sziget lakóinak ellátására 50 mázsa lisztet küldött, amit egy helyi kereskedő elnökletével török segélybizottság osztott ki. A küldeményt a csernahévízi (Topleț, Románia) malomból maguk a lakosok szállították el, a szállítási költségeket a török kormány vállalta magára.¹²⁹

Eduárd Franzl ezredes, katonai határszakasz-parancsnok 1915 nyarán a Duna menti községeknek fegyvert osztott ki és az Ada-Kaleh-n lévő csendőrörsön is 83, a hadseregben használatos puskát helyeztetett el arra az esetre, ha a lakosok meg akarnák magukat védeni. A törökök azonban vonakodtak fegyvert fogni. Franzl megállapodott a mudírral, hogy az, saját kezdeményezésére, a török külügyminisztériumtól a lakosság szervezésére egy török tisztet és altiszteket kér, akik a szigetről verbuválódó legénységgel együtt önként alárendelik magukat a katonai szakaszparancsnokságnak. E személyek a határerők illetményében és felszerelésében részesülnének. Mindez azonban megmaradt az előzetes megbeszélés szintjén.¹³⁰ A Hadseregfőparancsnokság végül megbízást adott Franzl ezredesnek, hogy a sziget védelmét saját eszközeivel oldja meg.¹³¹

1914-ben az Ada-Kaleh-val szemben fekvő Tekija községből a szerbek lötték a szigetet, a hajóállomás, a mecset és 3 lakóház megrongálódott. 1914 augusztusa és 1915 októbere között a szerb erők nem próbálkoztak partraszállással.¹³² A szerb bombázások miatt voltak, akik elköltöztek a lakosok közül. Az iskola bezárt, a tanítónőket visszahívták Törökországba.¹³³

A szigettel szemben elterülő Orsova, a Duna egyik fő kereskedelmi kikötője, a háború éve alatt a Dunaflorellának is fontos támaszpontja volt. Emiatt a szerbek 1914-15-ben sokszor ágyúzták a várost, több kereskedelmi hajót süllyesztettek el ott.¹³⁴

A háború ideje alatt a bécsi török nagykövetség, a budapesti főkonzulátus és Ada-Kaleh mudírjának hivatalos leveleit az osztrák-magyar katonai hatóságok nem cenzúrázhatták.¹³⁵

1915. november 25-én három konstantinápolyi képviselő (S. Djindjos, S. Osman bej és dr. Nazim bej) a szigetre látogattak, és pénzt vittek magukkal a korábbi harcokban megsérült mecset helyreállítására, valamint egy iskola alapítására. Ezt követően

¹²⁸ OL W 243. HHStA PA Karton 204. 1884. sz. távirat Przemyslból 1914. augusztus 20-án báró Gieslnék.

¹²⁹ OL W 243. HHStA PA Karton 204. ME eln. 2642. 1915. január 24. és ME eln. 9556. 1915. március 18.

¹³⁰ OL W 243. HHStA PA Karton 204. A magyar belügyminiszter. 2917/res. sz. távirata 1915. június 18-án a közös külügyminiszternek.

¹³¹ OL W 243. HHStA PA Karton 204. AOK Nr. 8501/298. 1915. július 20.

¹³² HL Tgy. 2742. *Gelencsér*: i. m. 5. o.

¹³³ OL W 243. HHStA Karton 204. 20B/P. sz. nagyköveti jelentés Konstantinápolyból Bécsbe. 1918. március 2-án.

¹³⁴ *Horst F. Mayer – Dieter Winkler*: *Auf Donauwellen durch Österreich-Ungarn*. Wien, 1989. 194-195. o.

¹³⁵ OL W 243. HHStA PA Karton 204. Kriegsüberwachungsamt (KÜA) 44.895. 1915. október 28. Bécs.

Budapestre, majd Bécsbe utaztak.¹³⁶

Gróf Tisza István magyar miniszterelnök báró Burián István közös külügyminiszterhez 1916 februárjában írt levelében rámutatott: az utóbbi időben török részről Ada-Kaleh iránt mutatkozó érdeklődés csak nacionalista elemek ténykedésében jutott kifejezésre. Úgy vélte, amíg török részről hivatalosan nem fordulnak a Monarchiához, a dolgot nem volna tanácsos bolygatni. Ragaszkodni kellene ahhoz az állásponthoz, hogy a sziget hovatartozásának kérdése a dunai birodalom szempontjából a külfölddel szemben már megoldottnak tekinthető.¹³⁷

A „Tesvir-i-Efkia” c. török lap 1916. február 22-i száma tudni vélte: a sziget elöljárója, Serifedin bej, a török hadügyminisztériumnak üdvözlő táviratot küldött abból az alkalomból, hogy Gallipoliról elvonultak az angol csapatok. A táviratban a hír szerint az szerepelt, hogy Ada-Kaleh épületeit 3 napra fellobogózzák és örömnepet ülnek, hogy Enver pasa válaszában köszönétét fejezte ki, továbbá hogy a magyar képviselőházban felvetették, alapítsanak egy mecsetet Budapesten és adják vissza Törökországnak Gül-baba türbójét. Az újság szerint egyidejűleg arról is döntöttek, hogy a szigetet visszaadják a Portának és visszaállítják a Balkán-háború előtti állapotokat.¹³⁸

Hikmet bej budapesti török főkonzul 1916 márciusában a mudír és a sziget közigazgatási tanácsának döntése alapján báró Hazai Samu honvédelmi miniszterhez fordult és kérte, hogy egy iskola, valamint más középületek építése céljaira bocsássonak a rendelkezésére 10 mohamedán vallású, ács, asztalos, kőműves foglalkozású orosz hadifoglyot azok közül akiket Törökországba küldtek. A sziget elöljárósága gondoskodna elszállásolásukról és ellátásukról.¹³⁹ A magyar szervek nem vették jó néven e kérést. Úgy vélték, a főkonzul arra tett kísérletet, hogy a sziget közigazgatási ügyeibe avatkozzon. A lakosok kérelmét közvetlenül az illetékes magyar közigazgatási hatósághoz kellett volna előterjeszteni, hiszen a szükségletekről való gondoskodás a magyar kormány feladata. Véleményük szerint politikai szempontból is célszerű volna kitérni az ügy megvitatása elől. Felkérték tehát a közös hadügyminisztériumot, intézkedjék, hogy az átirat válasz nélkül maradjon. Ha török részről újra felvetődne ilyen kérés, a belügyminisztériumhoz kell utasítani.¹⁴⁰

Ada-Kaleh lakóinak területen kivülségét a közös hadügyminisztérium 1916-ban újonnan megerősítette. A sziget lakossága a világháború ideje alatt különböző állampolgárságú egyének elegye lett, különösen mert Szerbia leverése után a szerb és bolgár területek muzulmánjai közül többen oda menekültek. A Hadseregfőparancsnokság ezért a szigeten uralkodó viszonyok szabályozását kérte.¹⁴¹

A világháború második évében felvetődött, hogy a sziget lakói is vegyék ki részüket a háborúból. A temesvári hadparancsnokság 1916 augusztusában hangsúlyozta, hogy Ada-

¹³⁶ OL W 243. HHStA PA Karton 204. A konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövetség 102F/P. sz. jelentése 1915. december 11-én Bécsbe.

¹³⁷ OL W 243. HHStA PA Karton 204. ME I. 885. res. 1916. február 15.

¹³⁸ OL W 243. HHStA PA Karton 204. 17D/P. sz. nagykövetjelentés Konstantinápolyból Bécsbe, 1916. február 26.

¹³⁹ OL W 243. HHStA PA Karton 204. Nr. 11.060. Budapest, 1916. április 1.

¹⁴⁰ OL W 243. HHStA PA Karton 204. Dep. 14. 23/5. 1916. Sándor János magyar belügyminiszternek, 1916 május.

¹⁴¹ OL W 243. HHStA PA Karton 204. AOK Op. Nr. 146.180. 1918. július 10. Baden.

Kaleh lakói török alattvalók, az ott élő 2-300 hadköteles nem hívható be a Monarchia hadseregébe, a török haderőbe azonban besorozhatók lennének, annál is inkább, mivel a románok a közeljövőben valószínűleg az antant oldalán lépnek be a háborúba és így a sziget lakosai hazájukat védhetnék. A hadkötelesek török, osztrák-magyar, esetleg közös parancsnokság alatt szolgálhatnának, lőszerrel és fegyverrel történő ellátásukat és felszerelésüket a katonai parancsnokság megoldaná. A kiképzésükhöz megfelelő számú török tisztet kellene rendelkezésre bocsátani. Az így felállítandó század szolgálatilag az orsovai határszakasz-parancsnokságnak lehetne alárendelve és szükség esetén, az ott lévő császári és királyi csapatokkal együtt, elsősorban a sziget védelmére alkalmaznák.¹⁴²

A román csapatok támadása a sziget és Magyarország ellen nem sokáig váratott magára. 1916. augusztus 28-án este a sziget lakossága a román hadüzenet hírére az erőd kazamatáiba menekült. Az első ágyúlövések 29-én reggel öt órakor érték Ada-Kaleh-t és a tüzérségi támadás órákon át folytatódott, aminek következtében a mecset és több más épület károkat szenvedett. Orsovát és a szigetet augusztus 29-én éjjel ürítették ki. Augusztus 30-ról 31-re virradó éjjel a Duna Gőzhajózási Társaság ATLASZ gőzöse a lakosságot Orsovára menekítette, a szigeten csak az öregek és a betegek maradtak.¹⁴³

Az 1. román hadsereg erői augusztus 30-án Virciorováról Orsovára törtek előre. Mialatt a románok Vodicát lötték, az osztrák-magyar ágyúk Ada-Kalehről Virciorova román várost bombázták és ott néhány épületet szétromboltak. A császári és királyi tüzérek az előretörő román csapatokat is lötték, majd a tovább már nem tartható szigetről Tekijára vonultak vissza. A román csapatok 3 napon át várakoztak, miközben sokat szenvedtek a bolgárok Tekijáról rájuk zúdított ágyútűzétől.

A szigetet a román erők szeptember 2-án foglalták el. Szeptember 3-án délután 5 órakor a Monarchia csapatai kiürítették Orsovát, egyidejűleg a német és magyar lakosság is elmenekült a városból. A románok bevonulása még aznap elkezdődött. A szigeten 650 török élt, közülük 220 nem volt hajlandó elmozdulni. A 430 menekültöt a Krassó-Szörényi vármegyei főispán rendelkezéseire vagyontárgyaikkal együtt augusztus 31-én Ómoldovára (Moldova Veche, Románia) vitték.¹⁴⁴

1916. szeptember 8-án a budapesti török főkonzul kérte, hogy a szigetlakókat vigyék megfelelőbb helyre Ómoldováról – az ottani selyemgyárban nyertek elhelyezést –, gondoskodjanak ellátásukról, szerezzenek nekik a gyárakban munkaalkalmat. Törökország a főkonzulon keresztül 2000 koronát küldött megsegítésükre. A 430 menekült között 129 szorult közsegélyre, a többiek fenn tudták tartani magukat. Élmezésük és elhelyezésük megfelelő volt. A köztük lévő mudír állandóan panaszokkal zaklatta a hatóságokat. A törökök nem akartak munkát vállalni. A megyei főispán a resicai (Reșița), aninai (Anina), lugosi (Lugoj), temesvári (Timișoara, Románia) és aradi bányákban, üzemekben érdeklődött munkalehetőségek felől.¹⁴⁵ Mivel Ómoldován nem találtak számukra munkát, Újvidékre szállították át őket, ahol szintén

¹⁴² OL W 243. HHStA PA Karton 204. Nr. 1473. I. K. u. k. Militärkommando Temesvár a budapesti török főkonzulnak, 1916. augusztus 15.

¹⁴³ OL W 243. HHStA PA Karton 204. Nr. 18.703 1916. szeptember 15.

¹⁴⁴ OL W 243. HHStA PA Karton 204. Nr. 18.708. 1916. szeptember 20.

¹⁴⁵ OL W 243. HHStA PA Karton 204. 5352. res. sz. Belügyminisztérium, 1916. szeptember 10.

egy selyemgyárban laktak. Létszámuk 146 férfi, 147 nő, és 137 tizennégy évnél fiatalabb gyermek volt.¹⁴⁶ A bécsi török nagykövetség a román betörés következtében menekülni kényszerült szigetlakók kimenekítése és Újvidéken történt elhelyezése során nyújtott hatósági támogatásért köszönetét fejezte ki a magyar kormányoknak.¹⁴⁷

1916. november 13-án a szövetséges osztrák-magyar és német csapatok (bunyai Szivó Sándor ezredes közös hadseregbeli csoportja a 9. német hadsereg alárendeltségében) visszafoglalták Orsovát és környékét a román Cserna-különítménytől, amelyet néhány nap múlva a Cserna folyón túlra szorítottak vissza. A hadműveletekben a Dunai Flottilla egységei is aktívan részt vettek. November 21-én a románok már a szigetről is kivonták erőiket.¹⁴⁸

Medve Zoltán Krassó-Szörény vármegyei főispán 1917 áprilisában Sándor János belügyminiszternek küldött levele szerint a törökök panaszt emeltek a császári és királyi csapatok Ada-Kaleh-n tanúsított viselkedése miatt. A főispán cáfolta a vádat: a szigeten akkor már nem tartózkodtak reguláris csapatok, a biztonsági és határvédelmi feladatokat a népfelkelőkkel megerősített csendőrség látta el, mintegy 40 fős állománnyal.

A főispán leveléből megtudhatjuk továbbá, hogy a katonaság az 1878-as megszállás óta a következő épületeket használta a szigeten:

- a) az állomásparancsnokság épületét (amely 10 szobából és 2 konyhából állt), abban nyert elhelyezést békeidőben az osztrák-magyar gyalogos megszálló különítmény és annak parancsnoka. A háború alatt a kivezényelt katonaság lakott ott, 1917-ben a csendőrkülönítmény volt benne elszállásolva;
- b) az állomásparancsnokság épületével szemben lévő nagyobb csukott színt, amely békében élelmiszerraktárként működött;
- c) az egyik várfal ormára épített, 4 szobából álló csendőrlaktanyát, amit az ellenség úgy összelőtt, hogy csak 1 szobája volt lakható. Ezt a szobát a török kormány által 1916 nyarán a szigetre helyezett Ali Kemal bej mudír a katonai parancsnokság engedélyével ideiglenesen irodahelyiségként használta. Ez az épület békeidőben a vártüzérség laktanyája volt, 1913 után újból helyreállították és csendőrlaktanyává alakították át;
- d) az 5 szobából álló katonai kintin üresen állt. Békében részben katonai raktárként működött, a háború alatt katonaság volt benne elhelyezve;
- e) a sziget bejáratánál lévő 2 örszobából álló főőrség épületében az őrség talált otthonra.

A szigeten több parcellában kb. két hold területű művelhető föld volt, melyet 1879 óta a katonaság veteményeskertnek használt; 1917-ben a csendőrkülönítmény konyhakertjeként hasznosították

A vármegye első embere úgy vélte, a fentebb felsorolt épületek 1878 óta a katonai kincstár birtokában voltak, melyeket a lakosságnak még ideiglenes használatra sem lenne célszerű átengedni. A csapatoknak hadműveleti szempontból szükségük lehet rájuk, és ha az átengedés után vissza kéne venni őket, elégedetlenkedésre adhatna okot. A fentebb leírt viszonyok ellen a törökök soha nem emeltek kifogást. A mudírnak a

¹⁴⁶ OL W 243. HHSStA PA Karton 204. 5936. res. sz. Belügyminisztérium, 1916. szeptember 23.

¹⁴⁷ OL W 243. HHSStA PA Karton 204. 160.470 /1916. Belügyminisztérium, 1916. november 16.

¹⁴⁸ Wulff: i. m. 87-88. o.

sziget szerb oldal felé néző részén, a Duna mellett volt a hivatali helysége és egyben lakása, melyen állandóan ott lengett a török lobogó, a három helyiségből álló török iskola mindig a mecset épületében működött. Az előjáró tehát valótlanágokat állított kormányának. A sziget lakossága nem szenvedett szükségét, sőt vagyoniilag gyarapodott és viszonylagos jó módban élt, 1913 óta jobb körülmények között, mint annak előtte.¹⁴⁹

A Porta részéről 1917 legvégén felvetődött ugyan az ötlet, hogy török katonákat (csendőröket) küldenének a szigetre, de 1918 január végéig nem kaptak választ Bécsből.¹⁵⁰ Konstantinápoly mindazonáltal növelni kívánta befolyását Ada-Kalen-n. Ilyen irányú aspirációkra mutat, hogy török lapértesülések szerint egy helyi lakos olyan reformokról nyilatkozott újságírónak, amelyeket a török kormány tervezett bevezetni a szigeten. Ezek sorába tartozott volna, hogy az ottani csendőröket tanult emberekkel váltják fel, a nők foglalkoztatására szőnyeggyárat, a keleti zene ápolására pedig konzervatóriumot alapítanak.¹⁵¹ Az Oroszországgal kötött breszt-litovszki béke aláírása után az osztrák-magyar diplomácia az Ada-Kaleh-kérdés végleges rendezésére törekedett.¹⁵²

Az orsovai határrendőrség jelentette a belügyminiszternek, hogy 1918. május 21-én 6 török csendőr teljesen új felszerelésben érkezett a szigetre egy altiszt vezetésével Konstantinápolyból. Elfoglalták a 2. számú őrházat, ami az osztrák-magyar kincstár tulajdonát képezte. Május 25-én a sziget lakói tiltakoztak az ellen, hogy a török csendőrök öt lakost megverték. Ali Kemal bej mudír a csendőrök megérkezése után az egykori vártüzér-kaszárnyára, ami kincstári épület, török zászlót tűzött ki.¹⁵³ Ausztria-Magyarország nagykövete a Bécsből kapott utasításoknak megfelelően felvetette a nagyvezírnek a csendőrök eltávolításának kérdését, a török fél azonban arra hivatkozott, hogy az 1917 augusztusában Bécsben tartott Duna-konferencián az osztrák-magyar delegátusok a szigetet török birtoknak ismerték el.¹⁵⁴

Az ügyben a Monarchia diplomáciai érvei közé tartozott az is, hogy 1896-tól 1918. május 21-ig Ada-Kaleh területén nem tartózkodtak fegyveres török csendőrök. Csupán négy fegyvertelen személy látott el a mudír mellett – főként irodai – szolgálatot.¹⁵⁵ A dunai birodalom külügyminisztériumának és diplomatáinak közbenjárására a mudírt és az erőszakoskodó csendőröket 1918 júliusában visszahívták a szigetről.¹⁵⁶

A sziget utóélete

¹⁴⁹ OL W 243. HHStA PA Karton 204. 5556. res. sz. Belügyminisztérium, 1917. április 21.

¹⁵⁰ OL W 243. HHStA PA Karton 204. Z 120 ex. 1918. Pallavicini őgróf 1918. január 1-i és 380. sz. január 23-i távirata Perából Bécsbe.

¹⁵¹ OL W 243. HHStA PA Karton 204. 10D/P. sz. konstantinápolyi követjelentés Bécsbe, 1918. február 2.

¹⁵² OL W 243. HHStA PA Karton 204. Prot. Nr. 2925/6 b. 1918. március 7-i bukaresti követjelentés Czernin grófnak.

¹⁵³ OL W 243. HHStA PA Karton 204. KM Präs. Nr. 20.006. 1918. július 19.

¹⁵⁴ OL W 243. HHStA PA Karton 204. 49B/P. sz. A konstantinápolyi nagykövet jelentése Burián bárónak Bécsbe 1918. június 1-én.

¹⁵⁵ OL W 243. HHStA PA Karton 204. 11.169. sz. Belügyminisztérium, 1918. július 4.

¹⁵⁶ OL W 243. HHStA PA Karton 204. 11.788. sz. Szilassy báró Perából, 1918. július 19.

Ada-Kaleh utóéletéről is érdemes szót ejteni. Az első világháborúban győztes nagyhatalmak és Törökország által 1920. augusztus 10-én aláírt sévres-i, majd az annak helyébe lépő, 1923. július 24-i lausanne-i béke után a sziget Romániához tartozott. 1925-ben területén állami cigarettagyárat létesítettek. 1931-ben II. Károly román király megerősítette a szigetlakók (az 1930-as években is mintegy 650 fő élt ott) vámmentes cikkek árusítására vonatkozó korábbi jogait. A románok a szigetet klimatikus gyógyhellyé nyilvánították és előszeretettel látogatták.¹⁵⁷

1972-ben történt eltűnéséig végig román kézen maradt. Az 1964-72 között közös román-jugoszláv vállalkozásban megépült Vaskapu-vízierőmű mintegy 30 méterrel duzzasztotta fel a Duna vízszintjét, ennek következtében a sziget – Orsova városával együtt – víz alá került, csupán a mecset tornya látszott ki a habokból. Ezzel örökre eltűnt a térképről egy, a magyar múlt fontos részét képező kis sziget. A szigeten élő török lakosságot Törökországba telepítették.¹⁵⁸

Ada-Kaleh sorsa összefonódott az Osztrák-Magyar Monarchia 1878 és 1918 közötti történetével. A Török Birodalom periferiájára eső sziget 1878-ban – ugyan külső körülmények hatására – könnyen áldozatául esett a dunai birodalom balkáni hódító törekvéseinek, megszállását rövidesen követte Bosznia-Hercegovina okkupációja. A múlt század végétől azonban elveszítette korábbi stratégiai fontosságát és egyre inkább egzotikus különlegességgé, turistalátványossággá vált. Ez a helyzet némileg megváltozott az első világháború kitörése után, amikor a Dunának mint hajózási, utánpótlási és felvonulási útvonalnak a szerepe ismételten felértékelődött. A Porta és Ausztria-Magyarország hagyományos jónak mondható viszonyában Ada-Kaleh hovatartozásának kérdése a korszakban csak kisebb nézeteltéréseket okozott, kenyértörésre nem került sor. Ehhez az is hozzájárult, hogy Bécs és Budapest a legmesszebbmenőkig tiszteletben tartotta a sziget lakóinak jogait. Az ott élőknek a hivatalos szervekkel való gyakori súrlódások mellett több olyan kiváltság adatott meg, ami a Monarchia más lakosainak egyáltalán nem. Megőrizhették hagyományaikat, békésen gyarapodhattak. A sziget történetében a legnagyobb mérvű előremutató változások valószínűleg az osztrák-magyar fennhatóság idején következtek be. Azoknak cselekvő részese volt többek között az a számos magyar tiszt és katona is, akik negyven év alatt a szigeten szolgáltak. A dunai birodalom szétesése után a sziget lakóira más megpróbáltatások vártak, amelyek ellenére még több mint ötven évig éltek ott, a Duna hullámai által körülfogva.

¹⁵⁷ *Ahmet Ali*: i. m. 13. o.

¹⁵⁸ HL Tgy. 2836. *Gelencsér Sándor*: Török katonai emigrációs tábor Miskolcon 1912. XI. 4 – 1913. VII. 5., 5. o.

Tibor Balla

THE ISLAND OF ADA-KALEH UNDER AUSTRO-HUNGARIAN CONTROL
1878-1918

Summary

The island of Ada-Kaleh, situated at the lower reach of River Danube and inhabited by Ottoman population, was occupied by Austro-Hungarian troops on the 21st of May 1878 and remained under their control until the end of the Great War. The author treats the historical antecedents of the 1878 occupation from the 15th century on, and analyses the situation on the Balkan peninsula after the 1877-1878 Russian-Ottoman war with special attention to the fact that the territory of the island has always belonged to the Ottoman Empire.

The study deals with the diplomatic preparations of the occupation and describes the process of the military action. Further on the readers get an insight into the everyday life of the island – the coexistence of the Ottomans and the Austro-Hungarian garrison – during the years of peace of the dualistic era and finally particulars come to light in connection with the 13 May 1913 annexation of the island and its arrangement into the Hungarian public administration.

The study ends with a short outlook on the history of the island after the Great War.

Tibor Balla

L'ÎLE D'ADA-KALEH SOUS LA DOMINATION AUSTRO-HONGROISE,
1878-1918

Résumé

Le 21 mai 1878 l'île d'Ada-Kaleh, située au cours inférieur du Danube, habitée par une population turque, a été occupée par des forces militaires austro-hongroises, qui tenaient l'île sous leur domination jusqu'à la fin de la première guerre mondiale. L'auteur suit les antécédents historiques de l'occupation de l'île en 1878 à partir du XVe siècle, ensuite la situation des Balkans après la guerre de 1877-1878 entre la Russie et les Turcs. L'auteur examine également la question de l'appartenance de l'île, qui avait fait partie de l'Empire Ottoman.

L'étude traite la préparation diplomatique de l'occupation d'Ada Kaleh, et cette partie de l'étude est suivie de la présentation détaillée de l'occupation. Le lecteur reçoit une image sur la vie quotidienne de l'île. Les événements des années de paix du dualisme, et la coexistence des Turcs et des soldats de la Monarchie stationnant sur l'île sont également présentés, puis nous apprenons des détails sur „l'annexion” de l'île le 13 mai 1913, sur son classement dans l'administration hongroise, un pas qui provoquait de fortes disputes à l'intérieur de l'empire danubien et au delà de ses frontières également.

Finalement nous pouvons lire sur les événements de la première guerre mondiale déterminant le futur de l'île, et nous trouvons un petit chapitre sur la vie d'après-guerre d'Ada-Kaleh.

Tibor Balla

DIE INSEL ADA-KALEH UNTER ÖSTERREICH-UNGARISCHER KONTROLL,
1878-1918

Resumee

Am 21. März 1878 haben österreich-ungarische Truppen die von Türken bewohnte Insel Ada-Kaleh besetzt und bis zum Ende des Ersten Weltkriegs unter ihrer Kontroll behalten. Der Autor verfolgt die historische Vorgeschichte der Besetzung der Insel in 1878 vom 15. Jahrhundert an. Danach untersucht er die nach dem 1877-1878er russisch-türkischen Krieg auf dem Balkan entstandene Lage und beschäftigt sich mit der Frage der Zugehörigkeit der einen Teil des Osmanischen Reiches bildenden Insel.

Der Autor schreibt auch über die diplomatische Vorbereitung der Okkupation von Ada-Kaleh gefolgt von einer detaillierten Beschreibung der Besetzung selbst. Der Leser gewinnt Einblick in das Leben, den Alltag der Insel und deren Bewohner. Nach der Vorstellung der Geschehnisse der friedlichen Jahre des Dualismus und des Zusammenlebens der türkischen Bewohner und der auf Ada-Kaleh stationierten Soldaten der Monarchie erfahren wir Details über die am 13. Mai 1913 erfolgte „Annexion“ (der Eingliederung der Insel in die ungarische Verwaltung), die sowohl innerhalb als auch ausserhalb der Donau-Monarchie zu Auseinandersetzungen geführt hat.

Der Beschreibung der während des Ersten Weltkriegs das Schicksal der Insel bestimmenden Ereignisse folgt ein kurzes Kapitel über das Nachleben von Ada-Kaleh als Abschluss der Studie.

Тибор Балла

ОСТРОВ АДА-КАЛЕХ ПОД АВСТРО-ВЕНГЕРСКИМ ГОСПОДСТВОМ,
1878-1918

Резюме

21 мая 1878 года остров Ада-Калех, расположенной в нижней дельте Дуная и населенный турками, был оккупирован австро-венгерскими воинскими частями и находился под господством Австро-Венгрии до конца первой мировой войны. Автор статьи до конца прослеживает исторические предпосылки оккупации острова в 1878 году, начиная с XV века, дает анализ обстановки, сложившейся на Балканах после русско-турецкой войны 1877-1878 годов, и делает тщательный анализ вопроса принадлежности вышеназванного острова, составлявшего часть Османской Империи.

Автор характеризует дипломатическую подготовку оккупации острова Ада-Калех, после чего подробно излагает события оккупация острова. Читатель может познакомиться с повседневной жизнью острова. В статье дается подробное описание истории острова в годы мира под властью дуализма, показано „сожительство“ проживающих на острове турок и дислоцировавшихся там солдат Австро-Венгерской Монархии до „аннексии“, произведенной 13 мая 1913 года, когда остров был причислен к венгерскому государственно-административному управлению, вызвавшей споры как внутри придунайской империи, так и за пределами её.

В статье описываются события первой мировой войны, определившие судьбу острова, после чего автор завершает статью кратким описанием последующей жизни острова Ада-Калех.